

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY

BAKALÁŘSKÁ ESEJ

Sociální opora v adolescenci ve vrstevnických skupinách

vypracovala: **Barbora Hölzelová**

vedoucí práce: **Doc. PhDr. Václav Břicháček**

Sedlčany 2006

1. ÚVOD

1.1 Seznámení se s výzkumem a jeho cíl

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Adolescence

2.2 Sociální opora

2.3 Adolescence a sociální opora v kontextu vrstevnických vztahů

2.4 Adolescence a sociální opora v kontextu rodiny

2.5 Adolescenti ve školním prostředí

2.6 Závěr

3. PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Přehled metodologie

3.2 Vyhodnocení dotazníku mířeného na sociální oporu v adolescenci

3.3 Shrnutí výsledků dotazníku mířeného na sociální oporu v adolescenci

3.4 Vyhodnocení dotazníku mířeného na interpersonální problémy v adolescenci

3.5 Shrnutí výsledků dotazníku mířeného na interpersonální problémy v adolescenci

4. ZÁVĚR

5. SEZNAM LITERATURY

6. PŘÍLOHA

1. ÚVOD

1.1 Seznámení se s výzkumem a jeho cíl

Psychologie se zaměřuje jak ve výzkumu, tak v aplikacích převážně na rozbor negativních jevů, které se prosazují v životě. Sleduje se stres a jeho důsledky, agrese, násilí, zneužívání dětí, šikana, specifické poruchy učení, poruchy chování, alkoholismus, tabakismus, drogové závislosti, poruchy příjmu potravy, konflikty mezi jedinci, v rodinách, mezi skupinami, národy či kulturami. Mnohem méně víme o rozvoji kreativity, lidské lásky, altruismu, o zdatnosti při překonávání překážek, o rozvoji kladných vlastností člověka, o řešení konfliktů či o výchově ke spolupráci a míru. Právě těmito pozitivními aspekty, prosazujícími se v životě, se zabývá psychologie zdraví.

Světová zdravotnická organizace navrhla již před více než padesáti lety definici zdraví: "Zdraví není jen absence nemoci či poruchy, ale je to komplexní stav tělesné, duševní i sociální pohody". Definice upozorňuje na pozitivní stránku zdraví, tj. na uspokojování základních potřeb člověka, jeho aspirací, vztahů i cílů. Zvyšování dobré pohody jedince tvoří podstatný vklad pro posilování jeho zdravotního stavu. Analogicky to platí i o činnosti řady společenských skupin a organizací. Uvažuje se o zdravé rodině, přátelských skupinách, škole, profesi, obci, ale i obecné politice.

Výše uvedeného se týká tato bakalářská práce nesoucí název 'Sociální opora v adolescenci ve vrstevnických skupinách'. Sociální opora je jedním z okruhů zájmu psychologie zdraví. V eseji se budeme zabývat pozitivními aspekty sociální opory a jejím vlivem na vrstevnické a rodinné vztahy.

Cílem našeho výzkumu bylo ověřit hypotézu, že vrstevnická skupina hraje větší roli při řešení partnerských a interpersonálních vztahů, zatímco rodina ovlivňuje spíše volbu studia či povolání. Platí-li tato hypotéza, pak má sociální opora minimálně dvě dimenze – opora vrstevnická více ovlivní individuální život.

Výzkum probíhal formou dotazníkového šetření a bakalářská práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části se nejprve zabýváme obdobím adolescence. Ukážeme si, jak různí autoři adolescenci periodizují a vnitřně člení, charakterizujeme si hlavní aspekty tohoto vývojového stadia a dozvíme se o nových pohledech na dospívání vyplývajících z nejnovějších výzkumů. Zmíníme i některá pojetí chápající adolescenci jako čas pro splnění vývojového úkolu.

Dalším tématem teoretické části je sociální opora. Kromě definice sociální opory uvedeme i různé druhy tohoto fenoménu a zjistíme, jaké naše potřeby sociální opora uspokojuje. Projednáme sociální oporu vrstevnickou, rodinnou a školní. Rovněž se dozvíme o specifikách vrstevnických vztahů a adolescenčního egocentrismu. Ukážeme, jak změny v sebehodnocení adolescentů vedou k novým sociálním dovednostem a jak důležitým fenoménem je pro adolescenty subkultura mládeže. Zmíníme se ještě o vývoji vrstevnických vztahů a přátelství během dospívání.

Následuje téma adolescence a sociální opora v kontextu rodiny. Dozvíme se o důležitosti proměny vztahu mezi adolescentem a rodiči, a to proměně ve smyslu odpoutání adolescenta z rodinných vazeb. Neopomeneme zmínit vliv sourozenců na adolescenta a jeho postavení v rodině. Značná část textu je věnována tématu odolnosti rodiny, neboť je to důležité téma pro náš výzkum.

Závěr teoretické části je věnován vybraným poznatkům o problematice adolescenta ve školním prostředí. Právě ze školního prostředí máme k dispozici výsledky jednoho ze dvou použitých dotazníků v této práci.

Nyní se zaměříme na to, co vše se může čtenář dozvědět z výsledků našich výzkumů. První z dotazníků zkoumá, jaký vliv má na adolescenta vrstevnická skupina, do níž patří, a její přínosy pro vývoj jedince. Zmíníme se o některých pozitivních důsledcích dobrého vztahu mezi adolescentem a jeho rodiči. Věnovat se budeme také mimoškolní činnosti dospívajících, jakým způsobem a s kým nejčastěji tráví svůj volný čas. Práce dále pojednává o vztahu adolescenta k budoucnosti, o tom, jak rodinné prostředí ovlivňuje potomkův přístup ke vzdělání a vlastně i fakticky dosažené vzdělání a s tím související jeho sociální postavení.

Zmíníme se o tom, kdo nebo co z adolescentova okolí je nejvíce inspirující pro výběr budoucího povolání, jaké osoby jsou stěžejní pro formování názorů dospívajících a koho nejvíce obdivují.

Druhý dotazník se ptá na interpersonální potíže v adolescenci. Zjišťuje, jak si dospívající vedou v situacích vyžadujících asertivní jednání, nebo jaké problémy mají v navazování heterosexuálních vztahů. Dotazník dále zkoumá, jak adolescenti zvládají mluvit na veřejnosti, jak řeší vztahy v prostředí rodiny, a konečně, jak obtížné jsou pro ně interpersonální situace v rámci přátelských vztahů.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Adolescence

Řada autorů definuje adolescenci jako druhou fázi relativně dlouhého časového úseku dospívání. Přechodné období přípravy na dospělost vzniklo v rámci civilizačních změn. Role dospělého je nyní mnohem náročnější, než byla kdy v historii. Neposkytuje tak velkou prestiž a ani zcela jednoznačnou identitu. Navíc dochází k prodloužení délky života. V primitivních společenstvích je přechod k dospělosti zjednodušen, protože je ritualizován. V takovém případě ztrácí osobní aktivita dospívajícího smysl. Ten svou budoucí identitu nemůže nijak významněji ovlivnit. Doba rituálu přesně určí, odkdy je jedinec považován za dospělého a jakou bude mít nyní roli, stejně tak i její status. Přechodné období zde neexistuje, protože není potřebné. Jakmile se společnost rozvinula, došlo k odlišnému pojetí různých složek dospělosti. To je zároveň důvod ke vzniku přechodného období. Tuto funkci plní fáze adolescence, v níž jedinec postupně dosahuje dospělosti (Vágnerová, 2000).

Fáze adolescence trvá přibližně od 15 do 20 let s určitou individuální variabilitou (Vágnerová, 2000). Podobně i Říčan (2004) vymezuje toto období jako vývoj od 15 do 20-22 let. Oba autoři uvádějí, že startem do adolescence jsou biologické a fyziologické změny v organismu, konkrétně pohlavní dozrávání.

Macek (1999) se naproti tomu přiklání k periodizaci, podle které se adolescence označuje celé období mezi dětstvím a dospělostí. V tomto smyslu tedy zahrnuje do období adolescence i pubescenci. Takové pojetí se dle Hurlocka (in Macek, 1999) původně rozšířilo na americkém kontinentě a nyní je stále častěji používáno v celosvětovém měřítku. Jak uvádí Macek, toto pojetí respektuje skutečnost, že ve vyspělých industriálních zemích probíhají paralelně některé procesy, které období adolescence prodlužují – jednak zrychlení pohlavního dospívání (sekulární akcelerace) až na počátek druhého decenia, dále prodlužování „přípravy na dospělost“ (specializace ve vzdělání, množství různorodých požadavků a norem, neurčité a složité sociální prostředí) a v neposlední řadě i zřetelnější existence „adolescenční kultury“ či „stylu života teenagerů“.

V této práci respektujeme zmíněné Mackovo pojetí, preferujeme tedy období adolescence prodloužené o období pubescence. Do našeho výzkumu proto zahrnujeme i dotazníky vyplněné dospívajícími ve věku od jedenácti let a více.

Z ontogenetického hlediska je základním atributem adolescence dokončení pohlavního dozrávání, fyzický a duševní růst a sociální učení. Mackovo pojetí činí adolescenci obdobím relativně dlouhým, a jelikož je to období vnitřně diferencované, je užitečné toto období dále rozdělovat a rozlišovat na tři fáze: časnou adolescenci vymezenou od 10(11)-13 let, střední adolescenci (14-16 let) a pozdní adolescenci od 17 do 20 let. Každá z těchto etap má svoje svébytné charakteristiky (Macek).

Výše zmíněné tři fáze adolescence Macek (1999) doplňuje o jejich typické charakteristiky. V **časné adolescenci** dominují pubertální změny. Zvyšuje se zájem o vrstevníky opačného pohlaví. Vyvíjejí se kognitivní procesy. Některé změny jsou determinovány především společenskými podmínkami (např. přechod na SŠ) a nejsou zapříčiněny biologickým dozráváním.

Střední adolescence je období, kdy je vlastní dospívání nejčastěji objektem úvah a hodnocení. V této době se adolescenti snaží výrazně odlišovat od svého okolí, jinak se oblékají, preferují specifickou hudbu atd. Je to období hledání osobní identity.

Pozdní adolescence je charakteristická snahou nalézt pracovní uplatnění. Posiluje se sociální aspekt identity, tj. potřeba někomu patřit, podílet se na něčem a něco s druhými sdílet (Macek, 1999).

Vágnerová (2000) uvádí následující proměny, kterými lze definovat období adolescence:

1. Do období adolescence je lokalizován první pohlavní styk.
2. Období adolescence ohraničují dva sociální mezníky. Prvním je ukončení povinné školní docházky. Druhým je dovršení přípravného profesního období, následované nástupem do zaměstnání (s výjimkou vysokoškoláků).
3. Adolescent dosahuje plnoletosti. Je tedy od svých osmnácti let plně zodpovědný za své jednání.

Dalším charakteristickým znakem adolescence je **vztah k vlastnímu tělu** jako součásti identity. „*Vlastní tělo je posuzováno ve vztahu k aktuálnímu standardu atraktivity, je srovnáváno s ostatními adolescenty i aktuálně přijímaným ideálem*“ (Vágnerová, 2000, s. 255). Autorka dále uvádí, že pokud tělo odpovídá aktuálnímu ideálu krásy, může vytvářet oporu vlastního sebevědomí, podporovat pocit, že jedinec bude sociálně akceptován. Znevýhodnění v této oblasti (handicap apod.) má často za následek zvýšenou nejistotu a z toho vyplývající riziko negativního sebehodnocení.

Co se týče adolescence a **vývoje identity**, dochází k postupné stabilizaci a k fázi psychického osamostatnění. Na počátku adolescence dochází k postupnému vyrovnávání vztahů s rodiči. Svou individuaci zakončí adolescent dosažením úplné samostatnosti a

vytvořením takové identity, která potvrzuje jedinečnost osobnosti a je alespoň přibližně realistická (Vágnerová, 2000).

Macek uvádí, že mnohé teorie líčí adolescenci jako bouři a konflikt. „Otec adolescence“ G. S. Hall (in Macek, 1999) líčí toto období jako nevyhnutelný a dramatický střet protikladných tendencí v člověku. Tato teorie opravňovala k akceptaci dospívajících, k respektování specifické kultury a stylu života teenagerů a vytvořila základ pro pozdější uvažování o adolescenci jako o období tzv. psychosociálního moratoria.

Některé podobné znaky – jistou přirozenou (tj. biologicky opodstatněnou) sekvenčnost ve vývoji a také pojetí vnitřní konfliktnosti jako podstatného rysu adolescenčního vývoje – sdílí teorie adolescence pramenící z psychoanalýzy S. Freuda. Například P. Blois v této souvislosti mluví o druhém individuálním procesu. Nástup sexuality a nová sociální očekávání jsou doprovázena zvýšenou úzkostí a znovu revokují oidipovský konflikt. Konflikt rodiče a dítěte je provázen regresními projevy – např. vzhledem k mytí a oblékání. Typický je narcismus, melancholie, náladovost, příklon k rodiči opačného pohlaví. Regrese je nutná, aby se osobnost mohla restrukturovat a emocionálně dozrát (in Macek, 1999).

Zmíněné přístupy podtrhují význam biologických faktorů pro adolescenční rozvoj, konkrétně pohlavní dozrávání a nástup sexuality. Všechny rovněž zdůrazňují jistou dramatičnost a konfliktnost průběhu adolescence.

Koops k tomu dodává: *„průběh dospívání je velmi závislý na specifických kulturních a společenských podmínkách, tj. na hodnotách, tradicích a normách konkrétní společnosti, konkrétní komunity a na stylu rodinného života. Vzpor a konflikt se tradičně přisuzovaly zejména mezigeneračním vztahům. Kritická analýza novějších empirických výsledků však takovou hypotézu nepotvrzuje“* (in Macek, 1999, s. 19). Současní adolescenti častěji vypovídají, že si se svými rodiči rozumí, než že se s nimi dostávají do konfliktů. Dospívající, kteří zmiňují konflikty a spory s rodiči, je často měli už v dětství (Macek, 1999).

Zmiňme ještě některá pojetí, chápající adolescenci jako čas pro splnění vývojového úkolu (in Macek): **R.J. Havinghurst:** ve vývojovém úkolu jsou zahrnuty potřeby a očekávání společnosti a očekávání samotného jedince. Úkoly mají biologickou, psychologickou a kulturní dimenzi. Některé jsou kontinuální, jiné specifické právě pro adolescenci (např. změna vztahu k dospělým). Mají to, co Havinghurst nazval jako „teachable moment“, tj., jakýsi senzitivní okamžik pro zahájení učení.

E. H. Erikson: teorii adolescence rozpracovává v rámci obecnějšího epigenetického modelu vývoje. Ontogenetický vývoj probíhá v osmi fázích, v každé vznikají nové jevy a vlastnosti, které v předcházejících fázích neexistovaly. Adolescence je pátým stadiem, jehož vývojový

úkol je vytvoření identity vlastního já (ego-identity). Neproběhne-li proces sebevymezení úspěšně, vzniká tzv. difúzní identita, tj. vlastně nepřítomnost či aktivní odmítání vymezení sebe samého jako jedinečného subjektu, odlišného od ostatních.

J. Marcia: plnění vývojového úkolu je proces, který má různé úkoly. Klíčovými pojmy jeho teorie jsou krize (proces aktivního hledání a objevování) a závazek (člověk přijímá určitý cíl a tým i program).

Nutno dodat, že v uvedených pojetích se jedná o úvahy euroamerické civilizace, která není zobecnitelná na některé další kulturní okruhy.

2.2 Sociální opora

Křivohlavý (2003, s. 94) definuje sociální oporu následovně: „*Sociální oporou v širším slova smyslu se rozumí pomoc, která je poskytována druhými lidmi člověku, který se nachází v zátěžové situaci. Obecně jde o činnost, která člověku v tísní jeho zátěžovou situaci určitým způsobem ulehčuje.*“

Rozlišujeme různé druhy sociální opory. Instrumentální opora je konkrétní forma pomoci (například finanční, obstarání různých potřebných věcí apod.). Informační opora je opora v podobě dodání informace, která by mohla být postiženému jedinci nápomocná v situaci, do níž se dostal. V emocionální opoře lidé empatickou formou člověku sdělují emocionální blízkost (lásku, soucítění) a náklonnost, když se propadá do deprese, beznaděje a pocitů odcizení. A konečně hodnotící oporou máme na mysli jednání, kdy je postiženému člověku sdělována úcta, je posilováno jeho kladné sebehodnocení a sebevědomí (Křivohlavý, 2003).

Křivohlavý (2003) podává seznam sociálních potřeb, které jsou uspokojovány právě sociální oporou. Jedná se o potřebu afiliace, přátelského vztahu, sociálního připoutání, vzájemnosti, komunikace, sociálního porovnávání, spolupráce, zajištění sociálního bezpečí, kladného sociálního hodnocení, sociálního zařazení a začlenění, sociální identity a konečně potřebu lásky.

Mnohé výzkumy dokazují, že sociální opora má velmi pozitivní vliv na zvládání stresových situací a různých negativních životních událostí. V této souvislosti Cohen a Wills poznamenávají, že „systém sociální opory je chápán jako určitý ‚narázníkový‘ či ‚tlumící‘ systém, který chrání lidi proti potenciálnímu škodlivému vlivu stresových událostí. Ti, kteří disponují takovýmto silným systémem sociální opory, se proto jeví lépe vybaveni ke zvládání závažných životních změn i každodenních běžných mrzutostí“ (in Křivohlavý, 2003).

Některé výzkumy se také zaměřily na zjišťování charakteristik lidí, kteří mají největší prospěch ze sociální opory. Ukázalo se, že jsou to lidé snadno navazující mezilidské kontakty, snadno přijímají pomoc od druhých lidí a ochotně pomoc sami nabízející. Ovšem nelze tvrdit, že čím větší počet kontaktů má člověk s druhými, má automaticky vyšší míru sociální opory. Důležitější než počet lidí, s nimiž přicházíme do osobního styku, je zde spíše hloubka vztahů k lidem, s nimiž máme hlubší osobní vztah (Křivohlavý, 2003).

Jiné stanovisko zauímají autoři Šolcová a Kebza. Sociální oporu nahlíží jako multidimenzionální konstrukt, u kterého dosud nebyly prozkoumány všechny jeho dimenze a jejich role v souvislosti se stresem a nemocí. Především nelze při zkoumání podstaty působení procesu sociální opory pominout širší sociální kontext, ve kterém se tento proces děje. Přesto, že je tvrzení o protektivním vlivu sociální opory jedním z pilířů ve výzkumu stresu, nejsou výsledky studií, které se tento protektivní vliv pokoušely doložit, jednoznačné. Některým studiím se nepodařilo pozitivní vliv potvrdit, některé dokonce naznačují, že sociální opora může mít i negativní účinek. Krauseho studie ukazují, že pozitivní vliv sociální opory je u seniorů moderován sociálně ekonomickým statutem - projevuje se ve vyšších sociálních třídách, a nikoli v nižších. Doposud se nikdo nezabýval otázkou, zda toto alarmující zjištění platí i v jiných věkových kategoriích. V české vědě je komplexní systematický výzkum sociální opory teprve ve svých začátcích. Vzhledem k postupující socioekonomické diferenciaci společnosti, ve které budou některé stresory a jejich latentní negativní důsledky stále zřetelněji sociálně distribuovány, je výzkum sociální opory stejně jako jiných protektivních faktorů nanejvýš naléhavý (Šolcová, Kebza, 1999).

2.3 Adolescence a sociální opora v kontextu vrstevnických vztahů

Právě vrstevnické vztahy považuje V. Seltzerová (in Macek, 1999) za klíčový atribut období dospívání. O adolescenci mluví jako o „vrstevnické aréně“. Vyjadřuje tím svou domněnku, že ve vztazích mezi dospívajícími jde více o střetávání a konfrontaci než o přátelství a blízkost. Ve velké míře jsou vztahy mezi dospívajícími prostředkem, ne cílem adolescenčního chování. Dospívající se již necítí dobře v dřívějších dětských rolích a z nich vyplývajících vztazích, role a vztahy dospělých jsou však ještě velmi daleko. Kognitivní schopnosti jim otvírají široké horizonty, nemají však konkrétní možnosti, dovednosti a zkušenosti. Každý z nich zažívá tento rozpor a ztrátu dosavadního životního rámce individuálně. Co je pro dospívající podle autorky primárně důležité, není přátelství mezi vrstevníky, ale pouhá fyzická přítomnost druhých. Hledají platformu, na níž sledují a srovnávají, mohou se vyjadřovat, mohou

poslouchat a s druhými „rezonovat“. Zpětná vazba od druhých je důležitá jen tehdy, pokud se týká různých aspektů sebehodnocení. Pro vrstevnické vztahy je také běžnou normou změna, výroky druhých nemají obvykle povahu definitivních hodnotících soudů. To na jedné straně osvobozuje, na druhé to přispívá k pocitu, že každý se mezi ostatními cítí svým způsobem sám.

Na nový druh egocentrismu u adolescentů poukázal D. Elkind. Ve vrstevnických vztazích je adolescent často přesvědčen, že je středem pozornosti všech ostatních a vytváří si konstrukce o tom, jak ho druzí vnímají a hodnotí (fenomén tzv. imaginárního obecenstva). Egocentrismus vede rovněž k „osobním bajkám“. Dospívající je přesvědčen, že je jedinečný, výjimečný, někdy i nezranitelný a nesmrtelný. Domnívá se pak, že mu nikdo nemůže rozumět (in Macek, 1999). Ovšem jak uvádějí Miller a Muuss, právě abstraktní cítění a formální operace umožňují vyhodnocovat sociální zkušenosti adolescenta novým způsobem, což ho směřuje k realističtější reflexi sebe samého v sociálním kontextu (in Macek, 1999).

Macek v této souvislosti uvádí, že změny v sebereflexi a v sebehodnocení adolescenta v interpersonálních situacích vedou i k novým dovednostem přijímat nové sociální role. Tímto tématem se zabýval R. Selman, podle něhož je pro časnou adolescenci typické vzájemné osvojování rolí. Dospívající si uvědomí, že každý člověk vidí určitou situaci ze svého hlediska. A na interakci dvou lidí je schopen pohlížet z pozice třetího. Ve fázi střední adolescence následuje podle Selmana osvojení společenského systému rolí. Člověk si uvědomuje, že pohled z pozice druhého či třetího ještě nemusí znamenat celkové porozumění. Dospívající začíná chápat význam sociálních konvencí a standardů, protože těm rozumí všichni. Přátelské vztahy jsou stále ve větší míře založeny na společně sdílených prožitcích, se souběžně prožívanou potřebou nezávislosti (in Macek, 1999).

Selmanova teorie vychází ze sociálně kognitivních přístupů . Tyto přístupy zdůrazňují, že *„přijímání nových rolí je vnitřně propojeno se subjektivní percepcí a hodnocením interpersonální situace – tj. s reflexí a hodnocením sebe v této situaci, stejně jako s reflexí a hodnocením druhých“* (Macek, 1999, s. 31).

Významným fenoménem adolescence je tzv. subkultura mládeže. Vznikala nejdříve jako opozice ke kultuře dospělého světa, postupně však získává stále specifičtější a relativně autonomní charakter. V moderních demokratických společnostech je hlavní proud adolescenční kultury stále větší měrou tolerován a není často v přímé opozici ke světu dospělých, ti do něj jen minimálně zasahují. Maximální společenská tolerance, poskytnutí moratoria a prostoru pro experimentování adolescentů může mít i svoje negativní aspekty – dospívající se cítí značně omezeni ve svém vlivu na širší společnost. Nedostatečný prostor a

málo příležitostí k smysluplnému začlenění do společnosti dospělých tak vede k náhradním cestám formování vlastní identity. Vznikají specifické odnože subkultury mládeže, které se vymezují především náhradními a nápadnými vnějšími znaky (styl oblékání a celková úprava zevnějšku, specifická hudba a jazyk). Vnější atributy jednotlivých subkultur jsou důležité především pro vymezení vůči těm „jiným“ – ať již vrstevníkům, nebo dospělým. Nezaručují však interakce a komunikaci mezi členy subkultury. Někdy se dokonce stává, že příslušnost adolescenta k určité subkultuře je pouze vyjádřena vnějšími znaky a respektováním vnějších norem a pravidel této subkultury. Subkultura se tak vlastně vzdaluje od vrstevnické skupiny, autentické komunikace a sebevyjádření.

Pro posouzení vývoje vrstevnických vztahů během adolescence je užitečná Dunphyho klasifikace z roku 1963. Podle ní vznikají v časně adolescenci malé skupiny – party. Mají obvykle tři až deset členů, jsou buď chlapecké nebo dívčí, jen výjimečně smíšené. Jde v nich především o přímou každodenní komunikaci. Všichni ze skupiny bydlí obvykle blízko sebe, jednotlivé skupiny jsou vzájemně více méně izolované. Ve střední adolescenci se tyto malé skupiny začínají setkávat ve větších skupinách. Mívají patnáct až třicet členů, typickou aktivitou je pro ně pořádání různých večírků a „párty“. Je to prostor pro zahájení heterosexuálních erotických kontaktů. Ve třetí fázi navazují adolescenti první partnerské heterosexuální vztahy. Partnerské dvojice jsou ve čtvrté fázi základem pro vznik heterosexuálních malých skupin. V pozdní adolescenci malé skupiny setrvávají na bázi hlubšího přátelství mezi páry. Dunphy dodává, že „*vrstevnické skupiny tak slouží jako prostředek pro vývoj heterosexuálního sociálního chování*“ (in Macek, 1999, s. 73).

V rámci vrstevnických vztahů se nyní zaměříme na vztahy přátelské. Přátelství beze sporu patří mezi podpůrné sociální vztahy. Přítel je v sociální psychologii obrazně definován jako člověk, před nímž je možno hovořit o všem, jako člověk, kterému je možno důvěřovat, a k němuž se my sami chováme důvěryhodně. Jeho přátelství se projevuje právě v těžkých životních situacích, kdy se snaží poskytnout sociální oporu (Křivohlavý, 2003).

Macek (1999) uvádí hlavní faktory, kterých si dospívající na přátelství cení. Jde o otevřenou komunikaci a sdílení pocitů, inteligenci, upřímnost a důvěru. Autor též zmiňuje, že blízké přátelství mezi děvčaty je v adolescenci častější a důležitější než přátelství mezi chlapci. Přátelství chlapců je více kolektivní, zpočátku je založené především na společných zájmech a aktivitách.

2.4 Adolescence a sociální opora v kontextu rodiny

Adolescentní období je fází budování nové identity, jejímž předpokladem i důsledkem jsou různé změny v sociálních vztazích. Odpoutání z rodinných vazeb a změna rodinné konstelace bývá obvykle v adolescenci dokončena. Výsledkem by měla být proměna vzájemných vztahů ve smyslu akceptace osamostatnění adolescenta a uchování pozitivního vztahu mezi rodiči a dítětem, i když na jiné úrovni než dříve. Dospívající odmítá automaticky přijímat dosavadní hodnoty i způsoby chování a experimentuje s jinými alternativami. Potřeba nového vede k odpoutání od rodiny a k fixaci na vrstevníky, které spojují stejné potřeby a problémy (Vágnerová, 2000).

Vágnerová (2000) dále uvádí, že rodiče představují pro adolescenta model určitého způsobu života a dospělosti. Adolescent je kritický k hodnotám, názorům, chování a celkovému stylu života rodičů. Porovnává je s ideálem, který si vytvořil, hledá variantu, která by pro něho byla přijatelná. Kritika rodičů není pouhou negací všeho, co rodina představuje, je spíše jedním ze způsobů hledání.

Oproti vztahu k vrstevníkům, v němž jde především o vlastní zhodnocení, dominuje u adolescenta ve vztahu k rodičům spíše snaha o zrovnoprávnění vlastní pozice (Macek, 1999).

Vztah k rodičům může zůstat trvale pozitivní, a přitom se závislost může snižovat. Jak již bylo řečeno, neplatí, že konflikt dospívajícího s rodiči je zdraví a nutný. Podle Petersenové je vysoká míra konfliktů charakteristická především pro adolescenty s tzv. rizikovým chováním (in Macek, 1999).

Parish podotýká, že *„oproti předchozímu období dětství se styl chování rodičů během adolescence více diferencuje. Jestliže se mění styl komunikace v rodině, latentní a dlouhodobé neshody a neporozumění mohou být ventilovány. V tomto směru je důležitý rodičovský zájem a zangažovanost, emoční intenzita interakce, podstata rodičovského vedení a podstata rodičovské autority“* (in Macek, 1999, s. 67).

Konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že mohou svobodně vyjadřovat své názory a že se na ně bere ohled. Adolescenti vesměs vnímají své rodiče jako skutečně důležité osoby, které je nejvíce ovlivňují. Jinak řečeno, jejich důležitost jako referenčních osob pro sebehodnocení zůstává velmi vysoká a během dospívání se příliš nemění. Co se mění, jsou souvislosti, ve kterých si dospívající důležitost vlastních rodičů uvědomují. I když vliv vrstevníků na každodenní život a běžné denní problémy a starosti narůstá, pro významná rozhodnutí a pro krizové situace zůstávají poslední instancí častěji rodiče (Macek, 1999).

Co se týče sourozenců, význam vtažů k nim se v průběhu adolescence zvětšuje. Nejsou-li sourozenci příliš věkově vzdáleni, jsou pro dospívající důležitými osobami minimálně ze dvou hledisek. Jsou příslušníky stejné generace, manifestují podobné potřeby, postoje a zájmy, reprezentují stejnou adolescentní kulturu. Vedle toho se však také podílejí na rodinné socializaci, ovlivňují sourozence přímo i zprostředkovaně přes svůj vliv v různých rodinných konstelacích (Macek, 1999).

Podle Seltzerové ovlivňují dospívající ve větší míře starší sourozenci. Mají tranzitorní roli, zprostředkovávají přechod ke světu dospělých a také od dospělých směrem k dospívajícím (in Macek, 1999). Zajímavým poznatkem je, že vnímají-li adolescenti svoje starší sourozence spíše jako členy rodiny než jako příslušníky stejné vrstevnické generace, vliv rodičů to významně posiluje. Je-li tomu naopak, vliv rodičů výrazně klesá. Mladší sourozenci takový vliv na hodnocení důležitosti rodičů nemají (Macek, 1999).

Téma sociální opory v kontextu rodiny zahrnuje i faktor odolnosti rodiny. *„Odolností rodiny se rozumí dynamická rovnováha mezi:*

a) udržením funkcí rodiny při různých zátěžích a tensích;

b) kapacitou jednotlivých členů vzájemně se podporovat, komunikovat a vyrovnávat se s obtížemi. Předpokladem bývá vytvoření identity rodin, stylu života, pohledu na svět a pochopení vývojových fází rodiny“ (Břicháček, 2002).

Dunovský vyjmenovává pozitivní rysy, které charakterizují odolnost rodiny: pozitivní emoční vztahy, umožňující poskytovat i přijímat vzájemnou sociální oporu a z ní plynoucí životní jistotu; soudržnost a spolupráce všech členů; vzájemný respekt; srozumitelná a otevřená komunikace všech členů navzájem; proměnlivá dělba rolí, respektující zájmy i zralost členů; dynamika vztahů plynoucí z postupných změn rolí, ve kterých se projevují vývojové fáze rodiny; schopnost, dovednost i ochota řešit a překonávat konflikty i zátěžové situace; opora rodiny v širším sociálním zázemí (Břicháček, 2002).

Selhání rodiny se projevuje v mentálním, sociálním a mnohdy i zdravotním stavu jednotlivých členů – často výrazněji u dětí. Objevují se potíže při zvládnutí i vyjadřování emocí, nesnáze až poruchy sociálního zrání v celoživotní perspektivě a často i potíže somatické. Riziko selhání rodiny je o to závažnější, že se obvykle přenáší z rodičů na děti i na další generace. Děti, které vyrůstají v rizikových rodinách, se sami často chovají rizikově – objevuje se častější kouření, drogy, promiskuita, školní selhání aj. Objevují se též selhání sociální, jako nižší vzdělání, nezaměstnanost i kriminalita (Břicháček, 2002).

V rodinách existují dvě rizikové podmínky. Jsou jimi jednak otevřené konflikty a agrese uvnitř rodin, dále se jedná o ochlazené, odcizené a zanedbávané prostředí. V selhávajících či

rizikových rodinách bývají nápadně narušeny emoční vztahy i jejich projevy. „*Opakovaně se ukazuje, že děti, které se nenaučí regulovat své emoce v rodině, nebývají později oblíbeny ani mezi vrstevníky, ani mezi učiteli. Bývají hodnoceny jako sociálně málo rozvinuté a nekompetentní*“ (Břicháček, 2002).

Odolnost rodiny bývá mnohdy oslabována chronicky působícími obtížemi v životě, jako je chudoba, nezaměstnanost, sociální nejistota, pracovní nespokojenost, špatné bydlení aj. Rizikové mohou být neočekávané traumatizující události a jejich důsledky. Patří sem neočekávané nemoci, úrazy, přírodní či jiné katastrofy aj. Ještě závažnější bývá situace, jestliže rodina má pocit, že sama něco zanedbala či nevhodně postupovala. Pocit selhání se prohlubuje a riziko selhání se výrazně zvyšuje.

Jen zdánlivě zanedbatelná bývají rizika všednodenních, drobných nesnází. Závažnost všedních nesnází může být ve svých důsledcích obtížněji zvládnutelná než sice výrazně negativní, ale jen jednorázová událost. Drobná nedorozumění, drobné konflikty či malé nesnáze se při dlouhodobém působení prohlubují. Časem se z nich stávají zásadní problémy. Často bývají zástupné za skutečné problém, které jsou potlačeny a neřešeny (Břicháček, 2002).

Proměnlivost rodiny vede k neustálému hledání rovnováhy mezi změnami a stabilitou. *Základním znakem proměnlivosti je schopnost komunikovat, vyjednávat, společně debatovat, hovořit o očekáváních, plánech, rizicích, možných krocích aj. ... Právě otevřené vyjádření myšlenek, postojů a v první řadě emocí – a to hlavně negativních – upevňuje pohodu celé rodiny* (Břicháček, 2002).

Schematické vyjádření základního modelu odolnosti rodiny:

Podmínky života		
Fungování	Dobré	Špatné
Dobré	norma	odolnost
Špatné	zranitelní	patologie

2.5 Adolescenti ve školním prostředí

Roky strávené ve škole znamenají pro nemalé procento žáků značnou psychickou zátěž. A zátěž vnímaná jako nezvládnutelná může být příčinou jejich školního selhávání.

Psychická zátěž a stres souvisejí nejsilněji s oblastí školní výkonnosti, avšak významné jsou rovněž obavy z učitele a také strach ze spolužáků (Poledňáková, Zobačová, 2002).

Kladný vztah ke spolužákům je spojen se statisticky významně vyšší úzkostností. Je možné, že dimenze úzkosti v sobě zahrnuje prvky sociální úzkosti a že vysoce úzkostné děti ve svém chování usilují o pozitivní sebe prezentaci (Poledňáková, Zobačová, 2002).

Pro adolescenta je snazší požadavky reprezentované školou pasivně akceptovat, než se snažit hledat jejich smysl. Student, který se snaží polemizovat s učiteli, bývá pod větším tlakem. Pokud není dostatečně vyrovnaný a skutečně schopný, po určité době se této strategii vzdá, nebo se revolta obrátí od obsahu k formě (Vágnerová, 2000).

Tlak autorit může přispívat k nejistotě i v adolescenci. Obranou proti takové nejistotě a úzkosti, která z ní vyplývá, může být zdánlivá konformita a neangažovanost, nebo generalizovaný negativismus a otevřená revolta. Konformita obvykle neznamena identifikaci s vnucovaným systémem. Je pouze obranným mechanismem, kompromisem nebo rezignací, kterým lze získat klid za cenu určitého ochuzení vlastní identity. Adolescent ví, že tuto strategii volí pod tlakem okolností. Adolescent takto ztrácí část specifčnosti své identity, kterou by mohl mít. Přesouvá význam této složky do jiné oblasti a školu bere jako nutné zlo. Volí strategii kompromisu a přizpůsobení vnějším tlakům (Vágnerová, 2000, s. 262).

Ovšem určité přizpůsobení společnosti je nutné. „*Každý adolescent se musí vzdát části své jedinečnosti, aby se mohl stát součástí společnosti a být zde akceptován*“ (Vágnerová, 2000, s. 262).

Vztah ke škole lze interpretovat jako transformovaný vztah k celé společnosti, jejím normám a hodnotám i k vlastní roli, kterou zde jedinec získal. Nepřijetí standardních hodnot a norem se může projevit odmítnutím vzdělání jako hodnoty společnosti dospělých. Mnohé adolescentní skupiny mají tuto ideologii, chtějí jiný způsob života, než jaký jim nabízí majoritní společnost. Tuto tendenci lze chápat i jako jeden z možných projevů adolescenčního moratoria (Vágnerová, 2000).

2.6 Závěr

Adolescence je přechodným obdobím přípravy na dospělost. V této eseji pracujeme s takovým pojetím adolescence, které zahrnuje i období pubescence, a to z toho důvodu, že v moderních společnostech probíhají následující procesy: sekulární akcelerace a prodlužování přípravy na dospělost.

Během adolescence je dokončeno pohlavní dozrávání, fyzický a duševní růst a sociální učení. V průběhu dospívání dochází k vývoji identity, k postupné stabilizaci a k fázi psychického osamostatnění.

Nepřehlédnutelnou roli hrají během dospívání vrstevníci. Tvoří platformu, na níž se adolescenti mohou vyjadřovat, mohou poslouchat a s druhými „rezonovat“. Vzájemně si poskytují zpětnou vazbu. Vrstevnické skupiny také slouží jako prostředek pro vývoj heterosexuálního sociálního chování.

Změny v sebereflexi a v sebehodnocení adolescenta v interpersonálních situacích vedou i k novým dovednostem přijímat nové sociální role.

Co se týče vztahů s rodiči, je v adolescenci dokončeno odpoutání z rodinných vazeb. Výsledkem by měla být proměna vzájemných vztahů ve smyslu akceptace osamostatnění adolescenta a uchování pozitivního vztahu mezi rodiči a dítětem. Moderní výzkumy překonávají teorii o dramatickosti a konfliktnosti průběhu adolescence. Vzdor a konflikt v mezigeneračních vztazích nejsou nutné, aby se adolescenci osamostatnili. Dnešní adolescenti vypovídají, že si se svými rodiči rozumí, než že se s nimi dostávají do konfliktů.

Důležitost rodičů jako referenčních osob pro sebehodnocení zůstává velmi vysoká a během dospívání se příliš nemění. V rámci rodiny jsou důležité pozitivní emoční vztahy, umožňující poskytovat i přijímat vzájemnou sociální oporu a z ní plynoucí životní jistotu, což je jedna z charakteristik odolné rodiny.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Přehled metodologie

Nyní se přesuňme k praktické části bakalářské práce, tedy k vlastnímu výzkumu. Dotazníkové šetření probíhalo na dvou školách a v několika zájmových skupinách. K dispozici jsem měla dva druhy dotazníků. První z nich jsem vypracovala sama, skládá se z patnácti otázek mířených na vrstevnickou sociální oporu, na vztah dospívajících s rodiči a na trávení volného času. Odpovědi jsou předem nabídnuty k zakroužkování. Tento dotazník jsem zadala pěti zájmovým skupinám – výtvarnému kroužku, dramatickému kroužku, skautům, tanečnímu kroužku a kanoistickému oddílu. Všechny tyto skupiny provozují svoji činnost ve městě Sedlčany. Zmíněný dotazník vyplnilo 57 respondentů – 38 dívek a 19 chlapců, ve věku od jedenácti do osmnácti let.

Každá z patnácti otázek dotazníku je zpracována graficky. Číselné údaje jsou uvedeny v procentech. Ke každé vyhodnocené otázce je rovněž přiřazen komentář. Odpovědi chlapců i dívek jsou vyhodnoceny dohromady, neboť pohlavní rozdíly v odpovědích na jednotlivé otázky nejsou statisticky významné.

Druhý dotazník je určen ke zkoumání interpersonálních problémů v adolescenci. Jeho autory jsou Španěle Cándido J. Inglés, María D. Hidalgo a F. Xaver Méndez. Ti použili tento dotazník v letech 1998-1999 k provedení výzkumu na 107 španělských školách, získali 4240 respondentů. Já jsem tento dotazník zadala na dvou sedlčanských školách: na Školu Propojení, kde respondenty byli žáci 8.A a 9.B., a na Gymnáziu Sedlčany, kde dotazník vyplnili žáci 1.G a sexty. Celkový počet studentů, kteří se mnou spolupracovali na této části výzkumu, je 101.

O výsledcích španělského výzkumu píše *European Journal of Psychological Assessment* 2005. Výtisk z tohoto časopisu mi poskytl vedoucí mé bakalářské práce. Dotazník jsem přeložila z angličtiny do češtiny a po dohodě s Doc. PhDr. Břicháčkem jsem ho z původních 36 otázek rozšířila na 39 (konkrétní formulce přidaných otázek viz. praktická část). Dotazník využívá metodu škálování, tedy respondent na každou otázku odpovídá tak, že zaškrtně bod na škále od jedné do pěti.

Výsledky výzkumu na španělských školách jsou zpracovány pomocí faktorové analýzy. Z výsledků badatelé zjistili, že zadané otázky lze seskupit do pěti následujících faktorů: asertivita, heterosexuální vztahy, mluvení na veřejnosti, vztahy v rodině a blízká přátelství.

Soudím, že pro náš výzkum, kterého se zúčastnilo 101 respondentů, není faktorová analýza jako metoda pro vyhodnocení zcela nutná. Dotazníky jsou vyhodnoceny tak, že za každou otázkou je uveden součet odpovědí na tuto otázku. Respondenti zaškrtovali odpovědi na škále od jedné do pěti, kde číslo jedna znamená, že daná situace nepředstavuje žádný problém, zatímco číslo pět znamená, že situace je velmi problematická. Z toho vyplývá, že čím vyšší je výsledné číslo přiřazené k jednotlivým otázkám, tím je situace pro respondenty obtížnější, neboť častěji zaškrtovali vyšší čísla na škále, tedy čísla vyjadřující větší obtížnost situace.

Výsledky našeho druhého výzkumu jsou seřazeny do pěti podskupin, podle zmíněných faktorů, a to z důvodu lepší přehlednosti a možnosti tyto kategorie vzájemně porovnávat. Jak vypadal dotazník původně, tedy jak byly otázky seřazeny, lze vidět v příloze bakalářské práce.

Ani v tomto druhém výzkumu nebyly nalezeny významné rozdíly v odpovědích mezi chlapci a dívkami, proto nejsou v konečných výsledcích tyto rozdíly uvedeny.

3.2 Vyhodnocení dotazníku mířeného na sociální oporu v adolescenci

Dotazník, týkající se sociální opory v adolescenci obsahuje 15 otázek. Byl zadán v červnu roku 2006 různým spolkům pro mládež fungujícím v městě Sedlčany. Zájmové skupiny, které byly ochotny na výzkumu spolupracovat, jsou následující: taneční kroužek (14 dívek, 3 chlapci), dramatický kroužek (6 dívek, jeden chlapec) skauti (4 chlapci), výtvarný kroužek (16 dívek) a kanoistický oddíl (11 chlapců, 2 dívky). Dotazník tedy vyplnilo 38 dívek a 19 chlapců, celkový počet respondentů je 57. Věkové rozmezí, v němž se tito respondenti pohybují, je od 11 do 18 let.

Otázky v dotazníku se týkají především vztahů adolescenta s vrstevníky a s rodiči. Pomocí odpovědí některých sedlčanských dospívajících se pokusíme potvrdit hypotézu, že vrstevnická skupina hraje větší roli při řešení partnerských a interpersonálních vztahů, zatímco rodina ovlivňuje spíše volbu studia či povolání.

Následující text se zabývá výsledky jednotlivých otázek dotazníku. Výsledky jsou znázorněny graficky. Naše závěry se pokusíme formulovat také srovnáním s výsledky z jiných výzkumů a prací českých i světových psychologů.

Vidíme, že v odpovědích na otázky číslo jedna až šest jsou kamarádi hlavním zdrojem sociální opory. Proto se můžeme domnívat, že členství ve vrstevnické skupině má na dospívající v tomto ohledu pozitivní vliv. A to hlavně proto, že umožňuje pravidelný vzájemný kontakt vrstevníků. Jak upozorňuje Hayesová (2000), zdá se, že míváme rádi lidi, s nimiž jsme v častém kontaktu. Výzkumy přátelských vztahů na jedné studentské koleji ukázaly zajímavé výsledky – téměř polovina respondentů se přátelila se svými sousedy, ale většina z nich se nikdy nepřátelila s lidmi, kteří žili jen o několik pokojů dále. Z jiného výzkumu vyplývá, že respondenti často hodnotili své partnery tím příznivěji, čím delší kontakt s nimi měli. Jedním z důvodů, proč si druhé oblíbíme, může být tedy ten, že jsme s nimi v kontaktu. A jak bylo zmíněno v teoretické části, pozitivní a hluboké vztahy s druhými nám poskytují sociální oporu.

Podle Hamachecka (in Macek, 1999) plní vrstevnická skupina během adolescence řadu důležitých funkcí. Předně má specifickou a nezastupitelnou roli při získávání pocitu vlastní autonomie. Zde doplňuje či někdy nahrazuje rodičovskou podporu. Členstvím ve vrstevnické skupině dospívající také získávají sociální status a pocit vlastní hodnoty. Nezařadí-li se adolescent do nějaké vrstevnické skupiny, pociťuje to často jako sociální stigma. Ti, kteří jsou pozitivně hodnoceni od svých vrstevníků, mají obvykle vyšší sebehodnocení než ti, kteří jsou hodnoceni méně pozitivně.

Existence vztahů s vrstevníky umožňuje dokončit jeden z nejdůležitějších úkolů tohoto období: emancipaci od rodiny a postupné osamostatnění. Vágnerová (2000) uvádí některé základní psychické potřeby, které lze uspokojit ve vztazích s vrstevníky:

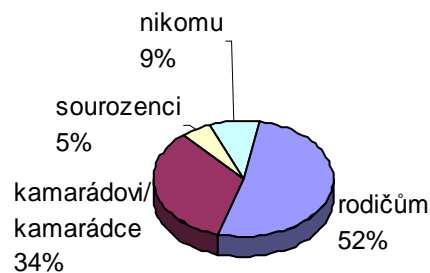
1. **Potřeba stimulace** je uspokojována kontaktem s blízkým vrstevníkem nebo formou společné účasti na různých aktivitách a sdílením nějakého prožitku (např. hudba a tanec na diskotéce, sport, společné cestování). Adolescent akceptuje takové aktivity jako sdílení určitého úkolu, společnou zkušenost.
2. Kontakt s vrstevníky uspokojuje **potřebu orientace a smysluplného učení**. Jedinec se od vrstevníků učí potřebné sociální strategie a rozlišuje, jakou mají v různých situacích účinnost. Porovnání sebe sama s kamarády vede i k lepšímu sebepoznání. Partner s podobnými zkušenostmi, s obdobnou rolí i potřebami umožňuje společné sdílení určitých pocitů a prožitků. Takovou zkušenost nelze získat ve vztahu k rodičům, protože mezi dospělým a adolescentem existuje podstatně více rozdílů. Rodiče mají odlišné zkušenosti, které ovlivnily jejich názory, hodnoty, prožitky a reálné chování.

3. Vrstevníci postupně nahrazují rodinu i v oblasti uspokojování **potřeby citové jistoty a bezpečí**. Jakmile se dospívající odpoutává od rodiny, ztrácí do určité míry i citové zázemí, které mu poskytovala. Adolescent hledá oporu u vrstevníků, kteří jsou v podobné životní situaci.

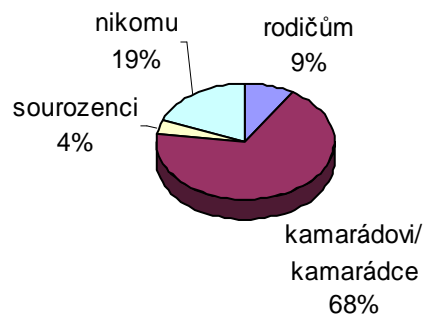
Podrobněji se ještě podívejme na otázku číslo 3. Celých 92% respondentů si nejčastěji povídá a kamarádem či kamarádkou. Jak zmiňuje Říčan (2004), adolescent musí spoustu času „prokecat“. Adolescent není zvlášť společenský, potřebuje i hodně samoty, ale tyto rozhovory jsou nutné. Řeší se při nich otázky smyslu života, získávají se zkušenosti všeho druhu, nacvičuje se konverzace jako umění mluvit i poslouchat.

V další části uvedu odpovědi, které se objevily v jednotlivých položkách dotazníku.

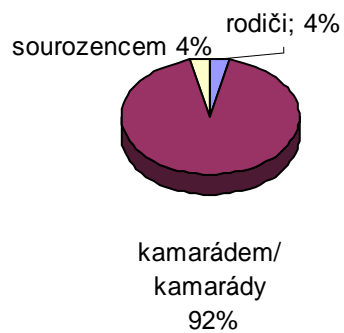
1. Když máš problémy s učením, svěříš se:

2. Se svými problémy v lásce se svěřuješ:

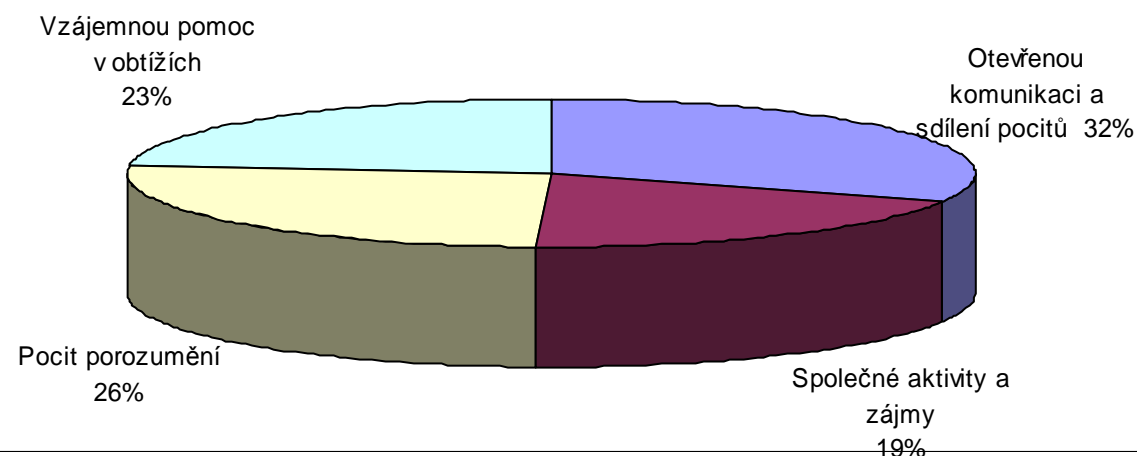
3. Obecně si nejčastěji povídáš s:

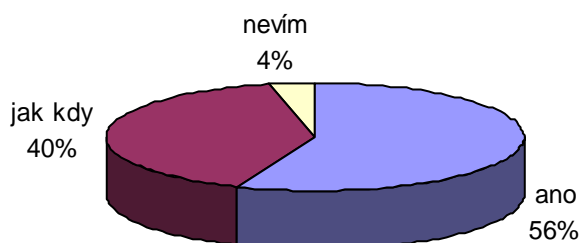
4. Můžeš se na své nejbližší kamarády/kamarádky spolehnout?

5. Na kamarádství si nejvíce vážíš toho, že Ti umožňuje:

6. Máš pocit, že Tě kamarádi respektují? Že před nimi můžeš svobodně vyjadřovat své názory?

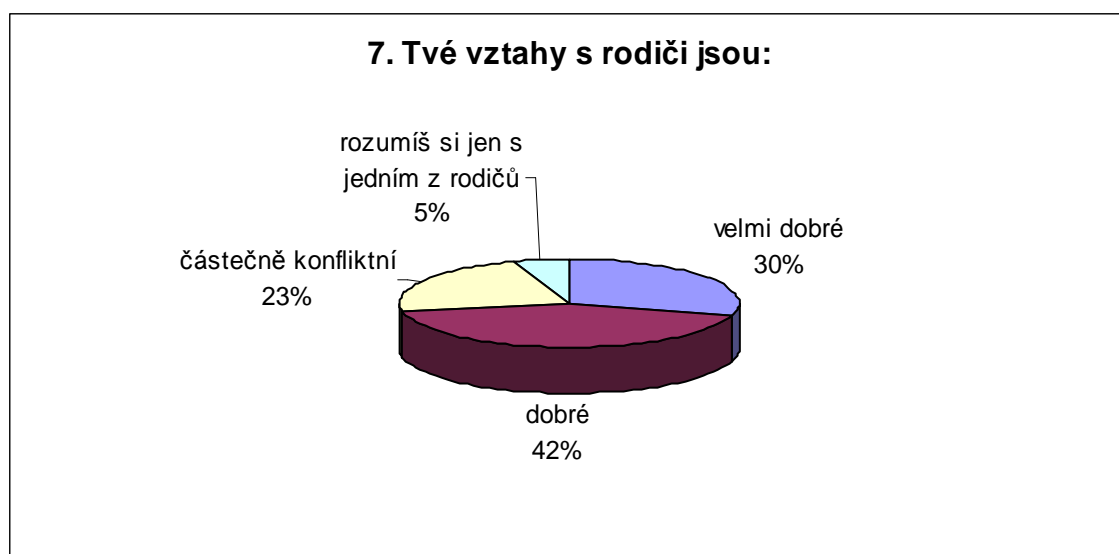
Z uvedených grafů vidíme, že rodiče bývají nejčastějšími důvěrníky, kterým se potomek svěří, má-li problémy s učením. S problémy v lásce se adolescenti svěřují nejvíce svým kamarádům a kamarádkám, s nimi si dospívající také nejčastěji povídají, jak ukazuje graf číslo 3. Nadpoloviční většina dotázaných dále vypovídá, že se na své kamarády může spolehnout a že má pocit, že před nimi může svobodně vyjadřovat své názory. Na kamarádství si dospívající jedinci váží všech těchto faktorů: vzájemná pomoc v obtížích, otevřená komunikace a sdílení pocitů, společné aktivity a zájmy, pocit porozumění.

Na otázku, v níž se dospívajících ptáme na jejich vztah s rodiči, hodnotila většina tento vztah pozitivně. 30% respondentů hodnotí tento vztah jako velmi dobrý, pro 42% studentů je tento vztah dobrý. Možnou odpověď, že vztah s rodiči je trvale špatný, nezakroužkoval ani jeden respondent. Jak uvádí Macek (1999), konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že

mohou svobodně vyjadřovat své názory a že se na ně bere ohled. Celkově je méně konfliktů mezi potomkem a rodičem stejného pohlaví. Nižší socioekonomický status rodiny či to, zda jsou rodiče rozvedeni, ještě automaticky neimplikuje vyšší konfliktnost vztahů; rozhodující je kvalita vztahu s oběma rodiči (Macek, 1999).

Kvalita vztahu rodič-adolescent souvisí i s kvalitou vrstevnických vztahů. Vysoká míra kontroly ze strany rodičů a přísnost vede často ke zvýšené orientaci na vrstevníky a k vyhledávání a vytváření aliancí proti rodičům. Dále platí, že špatný vztah s rodiči zvyšuje počet kontaktů s vrstevníky, ale nepodporuje kvalitu těchto vztahů (Macek, 1999).

Pokud jsou dospělí schopni brát adolescenta vážně a logickými argumenty obhajovat své stanovisko (nebo uznat svoje nedostatky), pomohou mu v hledání identity víc než jakýmkoliv radami. Při hledání svého životního stylu hledá adolescent informaci. V této vývojové fázi ji potřebuje hledat aktivně, už pro něj není vnitřně přijatelné, aby byl pouhým objektem, který někdo poučuje (Vágnerová, 2000).

Dospívání je definováno potřebou samostatnosti a aktivnějšího přístupu k řešení různých situací. Proto se mohou ve větší míře projevovat různé strategie, které adolescent preferuje na základě své zkušenosti. Volbu určitých strategií ovlivňuje i míra uspokojení základních psychických potřeb. Jedinec, který prožívá opakovaně neuspokojení, neúspěch, není dostatečně oceňován ani citově akceptován, bude volit jiné strategie než adolescent, který takové problémy nemá. Krajním případem mohou být jedinci se zkušeností citové deprivace, kteří nikdy neměli pro nikoho osobní význam, neprospívající jedinci, kteří nezažili úspěch atd. (Vágnerová, 2000). Z tohoto hlediska jsou odpovědi na otázku číslo osm velmi pozitivní,

celých 66% respondentů má pocit, že jsou rodiči respektováni, 30% má tento pocit jen někdy a pouze 4% vůbec.

Adolescenti se dovedou nadchnout pro nějakou činnost, která má pro ně větší subjektivní význam než škola. Často jde o výkony ve sportu, v umělecké aktivitě, v technické oblasti a leckde jinde (Vágnerová, 2000).

Aktivní zájmy, které v adolescenci začínají, mají v dnešní době velký význam i pro další život. Jednak proto, že přibývá volného času, jednak proto, že umožňují – ve srovnání s prací – obvykle svobodnější sebevyjádření, rozvíjejí osobnost i pospolitost (Říčan, 2004).

Z výzkumů Petra Macka se dozvídáme, že mezi adolescenty po roce 1989 a mezi adolescenty dnešními existují významné rozdíly co se týče trávení volného času. Konkrétně v případě čtení poklesl průměrný údaj více než o polovinu – současná generace dospívajících tráví tedy čtením necelou čtvrt hodinu. Stejným způsobem poklesla doba věnovaná v průměru sportu. Naproti tomu výrazně vzrostl průměrný čas věnovaný bezcílnému trávení volného času s kamarády (tzv. „poflakování“). V případě sportu a „poflakování“ je třeba poznamenat, že se za uvedenými průměrnými dobami skrývá velká interindividuální variabilita odpovědí. Také vzrostla doba strávená u televize, rádia a počítače (Macek, 2002). Výsledky tohoto výzkumu korespondují s odpověďmi na otázku číslo 9 z našeho dotazníku.

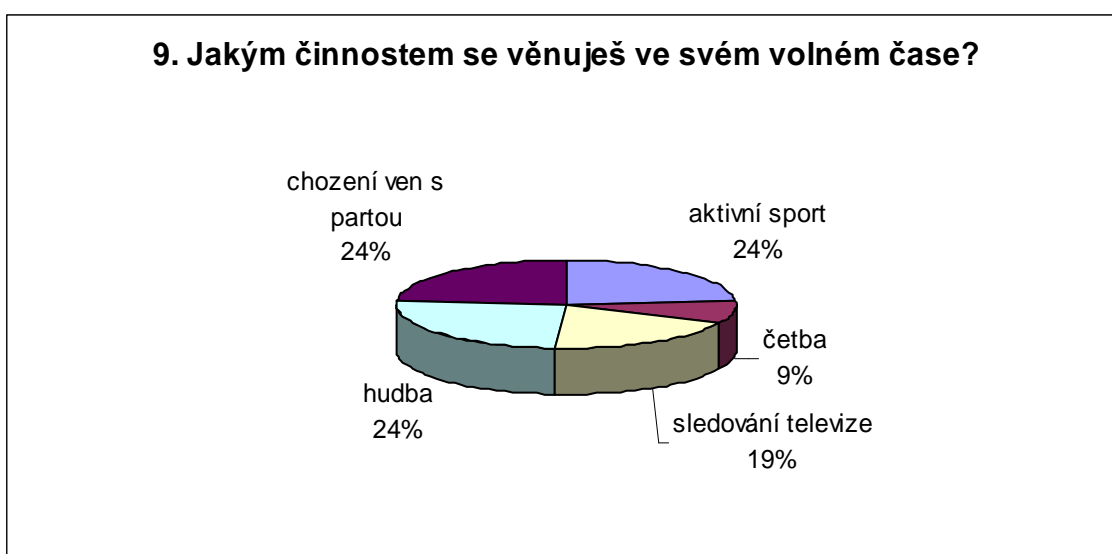
Také Říčan (2004) píše o změně přístupu adolescentů k četbě. Shodně s výše zmíněným výzkumem tvrdí, že dnes je velkou konkurencí četby televize a video. Reprodukovaná hudba a dramatické umění, převážně na konzumní úrovni a získávající publikum laciným povzbuzováním erotických a agresivních fantazií, zahlcují mládež. Jsou nenáročné: člověk je

při nich pasivnější než při četbě, kdy musí zapojit představivost. Jsou pohodlnější a pro většinu přitažlivější. Odnaučují samostatnému vyjadřování. Učí napodobovat gesta, mimiku, způsob řeči, nekriticky přijímat názory.

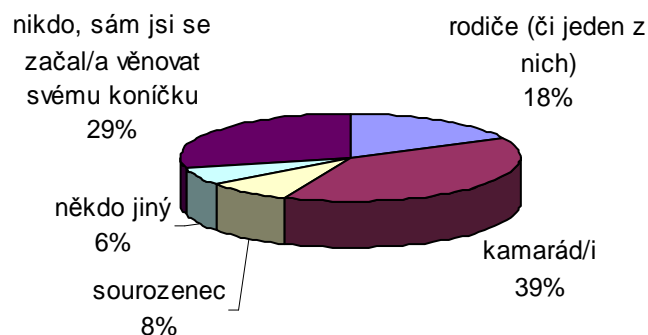
Rozeberme si výsledky dvou následujících grafů. 24% respondentů se ve svém volném čase věnuje sportu, stejný počet respondentů tráví volný čas s partou, dalších 24% z těch, co odpovídali na dotazník, se věnuje hudbě, buď formou aktivní hry na hudební nástroj, nebo tak, že navštěvují diskotéky a hudební kluby. Nejméně často zaškrtovali respondenti odpověď, že ve svém volném čase čtou (9%). Celých 19% respondentů tráví volno tak, že sledují televizi.

Na dalším grafu vidíme, že hlavní inspiraci pro výběr koníčků tvoří přátelé. Adolescent se pravděpodobně začne věnovat nějaké činnosti proto, že to vidí u kamaráda. Ovšem i rodiče zde mají svůj nezanedbatelný vliv – k nějakému koníčku inspirovali 18% respondentů. 29% odpovídajících udává, že je nikdo neinspiroval, což je sporné. Většinou si vztah k nějaké činnosti vytvoříme na základě jistých zkušeností, například navštívíme v dětství s rodiči muzeum, jedeme se školou na zajímavé místo, shlédneme nezapomenutelný film apod. Takové zážitky jsou pak inspirující a podněcují k činnosti, ovšem někdo nám musel tyto zážitky zprostředkovat, proto je odpověď „sám/sama jsem se rozhodl/a věnovat svému koníčku“ diskutabilní.

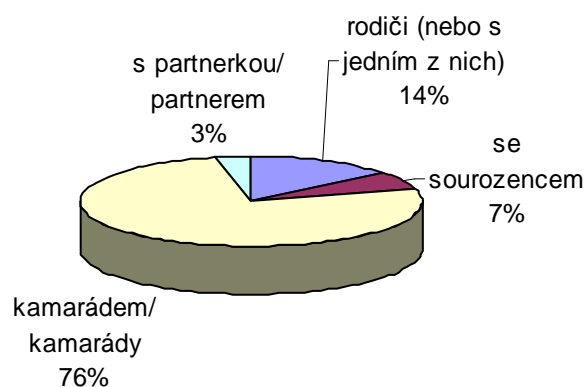
Na 11. otázku, s kým tráví respondenti svůj volný čas, odpovědělo celých 76%, že s přáteli. Zbýlých 24% rozdělilo svůj čas mezi rodiče, sourozence a partnery. Takové výsledky bylo možné předpokládat, neboť dotazník vyplňovali členi mimoškolních zájmových kroužků, které umožňují častý kontakt s vrstevníky.

10. Máš-li nějaké koníčky, kdo Tě inspiroval k jejich provozování?

11. Většinu svého volného času trávíš s:

Co se týče postoje k budoucnosti, v průběhu adolescence se mění. Adolescent se cítí ve vztahu k budoucím možnostem svobodný. Ví, že si může vybrat, ale některé role nechává raději prozatím nenaplněné. Odklad řešení do budoucnosti může být výrazem nechuti zvolit nějakou definitivní alternativu nebo obranným mechanismem v situaci, kdy je žádoucí řešení nedostupné. Budoucnost je akcentovaná spíše tehdy, jestliže je aktuální situace neuspokojující a budoucnost je anticipovaná jako období definitivního, samozřejmě idealizovaného vyřešení všech problémů. Když naopak budoucnost vyvolává velkou nejistotu a úzkost, bude adolescent v rámci moratoria preferovat současnost. V tomto směru se liší postoje

dospívajících od postojů rodičů, kteří mnohdy až přeceňují význam budoucnosti. Podle nich by se jí měla podřídít převážná část současné aktivity (Vágnerová, 2000).

Na otázku, zda se Tě rodiče snaží ovlivnit ve volbě studia a povolání odpověděla více než polovina dotázaných, že ne. V této souvislosti bude jistě zajímavé zmínit se o výzkumu Tomáše Katrňáka, jehož příspěvek ve sborníku 'Děti, mládež a rodiny v období transformace' se zabývá otázkou: 'Jak a proč se z dětí dělníků stávají zase dělníci?' Ukazuje se totiž, že děti z nižších sociálních tříd končí ve stejném společenském postavení, jaké měli jejich rodiče.

Nechceme tím říci, že by odpovědi na zmíněnou otázku v dotazníku nebyly platné. Většina respondentů pravděpodobně nemá pocit, že by je rodiče v tomto ohledu ovlivňovali. A rodiče pravděpodobně těchto 54% respondentů do určitého studijního či pracovního zaměření nenutí. Přesto zde probíhají určité sociální a kulturní procesy, které způsobují, že potomci většinou dosahují stejné úrovně vzdělání a podobného sociálního postavení jako jejich rodiče.

Autory, kteří se zabývají otázkami přetrvávání socioekonomických nerovností z jedné generace na druhou, můžeme rozdělit na představitele sociální a kulturní reprodukce.

Autoři **sociální reprodukce** chápou školu a selekci žáků jako příčinu; jako to, co způsobuje, že děti z nižších sociálních tříd končí ve stejném společenském postavení, jaké měli jejich rodiče. Škola slouží státu k přizpůsobení dětí do tříd, v nichž vyrostly. Stát potřebuje tyto nerovnosti udržet, a proto používá školu jako nástroj socializace dětí do společenských tříd, z nichž pocházejí. Tito autoři vidí příčinu ve společenském systému, v němž si lidé nemohou svobodně zvolit povolání a profesní kariéru, které by odpovídaly jejich schopnostem, proto musí vyplnit dopředu vykolíkové trajektorie třídní společnosti.

Autoři **kulturní reprodukce** naopak vidí školu a selekci žáků jako důsledek nerovností, které existovaly již předtím, než dítě do školy nastoupilo. Kladou důraz na jazykovou výchovu dětí, na zkušenosti dělnických hochů, na definici úspěchu ve společnosti, která souvisí s velikostí vzdělanostních a profesních aspirací. Reprodukci moderní společnosti ovlivňuje typ prostředí, z něhož dítě pochází, kultura rodiny, v níž dítě vyrostlo, hodnoty, v jejichž duchu probíhala socializace a výchova dítěte.

Spor tedy spočívá v tom, zdali instituce ovlivňují způsob jednání nebo jednání podobu institucí.

Z kvantitativních analýz provedených v české společnosti se zdá, že za vzdělanostními nerovnostmi tu stojí prostředí, v němž dítě vyrůstá, rodinné hodnoty, specifická očekávání, názory a postoje rodičů a jejich potomků.

Výzkum Matějů, Tučka a Rezlera z roku 1991 (in Katrňák, 2002) ukázal, že vzdělanostní očekávání dětí v české populaci jsou kulturně podmíněná. Ty děti, které byly stejně nadané,

kteří ovšem pocházely ze vzdělanostně různě situovaných rodin, se výrazně lišily ve svých vzdělanostních aspiracích – v tom, jak se rozhodovaly o svém dalším studiu. Například v případě, kdy ani jeden z rodičů neměl maturitu a jejich dítě mělo průměrnou inteligenci, se 50 % těchto dětí hlásilo do učení. Pokud ovšem jeden z rodičů maturitu měl, podíl dětí s průměrnou inteligencí hlásících se do učení klesl na 21 %, a pokud měl jeden z rodičů vysokoškolské vzdělání, podíl těchto dětí klesl až na 5 %. Podobné závěry platily také pro děti s výborným prospěchem. Pokud jejich rodiče nezískali maturitu, chtěly děti s výborným prospěchem v 60 % případů studovat na odborné škole a ve 30 % případů na gymnáziu. Pokud měl alespoň jeden z rodičů maturitu, usilovaly tyto děti ve stejném zastoupení o studium na odborné škole a na gymnáziu. A pokud měl alespoň jeden z jejich rodičů vysokoškolské vzdělání, byl tento poměr opačný: 60 % dětí s výborným prospěchem chtělo jít studovat gymnázium a 30 % odbornou školu.

Jaké faktory ovlivňují vzdělanostní aspirace? Katrňák spolu s dalšími autory uvádějí, že vedle inteligence, pohlaví a schopností dětí je to rodinné prostředí, v němž dítě vyrůstá. Je to vzdělanostní klima v rodině, co formuje krystalickou inteligenci dítěte a podněcuje jeho další aspirace do dalšího studia. A vzdělání matky je pro toto klima rozhodující (efekt jejího vzdělání se ukázal být třikrát silnější než efekt vzdělání otce).

Typ rodinného prostředí, v němž dítě vyrůstalo, a s ním související vzdělání a postoje rodičů, šly ruku v ruce s výsledky, kterých dítě ve škole dosahovalo, a to i při kontrole inteligence. Jinými slovy řečeno, stejně inteligentní děti, pocházející ovšem z rozdílných rodinných prostředí, dosahovaly také rozdílných výsledků ve škole. S tím navíc korespondoval rozdílný přístup učitelů k dětem podle jejich rodinného prostředí, rozdílné posuzování žáků učiteli.

Z výše uvedeného lze usuzovat, že spíše než ve způsobu školní selekce by zdroje vzdělanostní reprodukce měly ležet v prostředí rodiny. Zdá se, že rodinné prostředí buď dítě stimuluje, nebo naopak nepodněcuje učit se, rozvíjí, nebo nerozvíjí jeho nadání, zkrátka stojí za tím, jaké vzdělání v konečném výsledku získá, k jaké sociální vrstvě bude přináležet a nakolik se bude česká společnost reprodukovat.

Výzkumy ukazují, že v rodinách, kde měl alespoň jeden z rodičů vysokoškolské vzdělání, se na konci 80. let více než dvě třetiny dětí pravidelně účastnily kulturního života s rodiči (divadla, výstavy), zatímco v rodinách, kde byli oba rodiče vyučení, to byly pouze dvě pětiny dětí. Také v kulturním testu děti vysokoškoláků dopadaly lépe než děti vyučených rodičů. Mimoškolní aktivity pak k existenci odlišného kulturního života podle vzdělání rodičů rovněž odkazovaly. Tyto rozdíly v nerovné distribuci kulturního kapitálu se nemění ani po roce 1989.

Data z roku 1999 ukazují, že mezi českými vysokoškoláky dominují aktivity, jako je návštěva divadel a koncertů, četba knih a studium jazyků. Častěji se také než lidé vyučení nebo se základním vzděláním věnují sportu, vycházkám do přírody, koníčkům nebo hrám s dětmi. Mezi lidmi se základním vzděláním a lidmi vyučenými naopak dominují aktivity, jako je sledování televize, domácí práce, práce na zahradě, četba časopisů nebo pasivní odpočinek.

Vztah mezi materiálním prostředím rodiny a výkonem dítěte ve škole, které v této rodině vyrůstá, není přímý, ale je zprostředkovan životním způsobem rodiny. Chtějí-li rodiče svůj kulturní kapitál předat, musejí do tohoto předání investovat nejen úsilí, čas a energii, ale také v mnoha případech ekonomický kapitál.

Dělníci se orientují na práci a peníze, na materiální stránku života. Neodvozují zdroj svého sebevědomí a identity od školy, jejich cílem je vlastní finanční příjem, který vnímají jako synonymum své dospělosti a samostatnosti. Základem jejich života je rodina, síť příbuzných a přátel, s nimiž se stýkají a dobře se znají. Základem jejich vztahů je poznání druhého člověka.

Naproti tomu vysokoškolské rodiče se u svých dětí orientují na vzdělání a status, na společenské symboly svázané s prestiží. Jim samotným na úspěchu ve škole záleželo, usilovali o to, aby patřili mezi výborné žáky. Škola byla zdrojem jejich identity a sebevědomí. Nešlo jim ani tak o ekonomický příjem, jako o společenské postavení. Orientují se tedy na vzdělání a s ním spojený sociální status, svůj život soustřeďují na vnější, sociální svět. Pohybují se většinou ve formálních vztazích, při nichž se uplatňují vnější statusová kritéria.

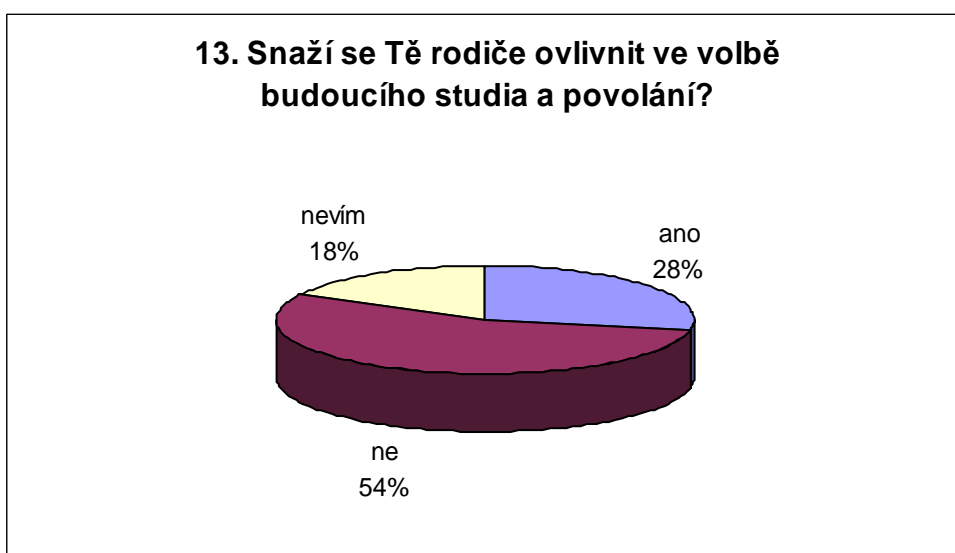
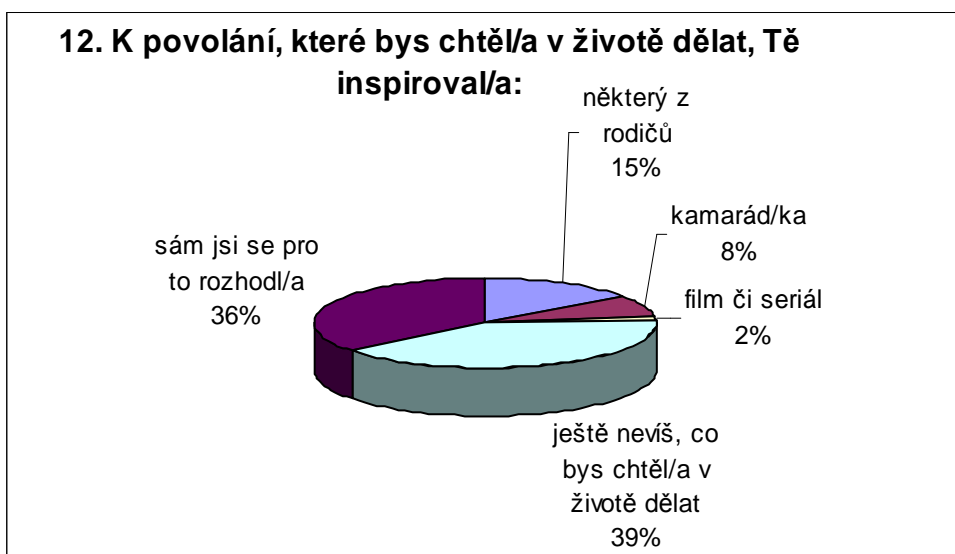
Z uvedeného vyplývají odlišné výchovné strategie. Dělnické rodiny vychovávají děti tak, že základem jejich postavení ve společnosti jsou práce, peníze, rodina, příbuzní a přátelé. Vysokoškolské rodiče vštěpují svým potomkům, že právě sociální atributy garantují jejich status. Podle nich k nim ostatní lidé přistupují a podle nich oni přistupují k nim. Z těchto odlišných výchovných strategií vyplývá odlišný vztah adolescentů ke vzdělání (Katrňák, 2002).

Nutno ovšem říci, že za totalitního režimu měli adolescenti jiné podmínky a možnosti dosáhnout určitého vzdělání. Otázkou tedy je, co vše z uvedených procesů přetrvává do současnosti.

Uvedené procesy si sami adolescenti neuvědomují, přesto jsou jejich očekávání a přání do budoucna těmito procesy ovlivněna. To však nic neubírá na zajímavosti výsledných odpovědí na otázky číslo 12 a 13. Většina respondentů, celých 39%, ještě nemá představu o budoucím povolání. O tři procenta méně respondentů už ví, co by chtěli dělat a sami se pro to rozhodli. Zde je užitečné odkázat k výše uvedenému rozboru odpovědí na otázku číslo 10. Domníváme

se, že se zde jedná o podobný problém, týkající se zprostředkované inspirace. 15% respondentů je k budoucímu povolání inspirováno rodiči, 8% kamarádem či kamarádkou a dvě procenta ovlivnil film či seriál. Vzpomeňme, že 19% respondentů tráví sledováním televize svůj volný čas, tedy i televizní programy mají svůj nezanedbatelný vliv na vývoj jedince a mohou být inspirací pro volbu povolání.

Co se týče vnímaného vlivu rodičů na volbu povolání, 54% respondentů vypovídá, že se je rodiče snaží ovlivnit, 28% tvrdí, že ne, a 18% neví.

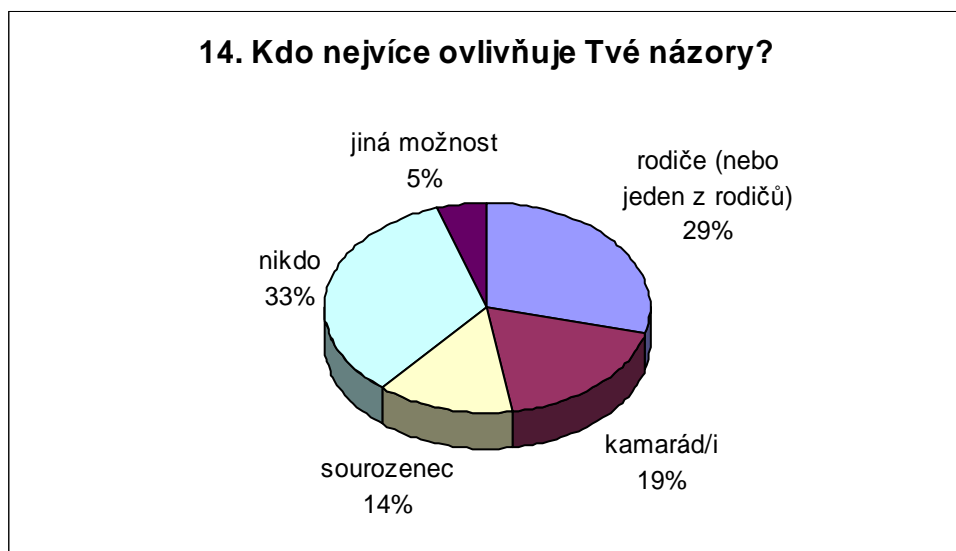
Zajímavé je, že ačkoliv většina respondentů řeší své problémy především s vrstevníky, s nimiž si i nejvíce povídá a tráví s nimi většinu svého volného času, označila skoro jedna

třetina dotázaných právě rodiče jako osoby nejvíce ovlivňující jejich názory (konkrétně se jedná o 29% respondentů). V 19-ti procentech případů jsou hlavními osobami ovlivňujícími respondentovy názory kamarádi, pro 14% respondentů jsou to sourozenci. Žádný z respondentů neoznačil v odpovědi na otázku číslo 14 učitele nebo učitelku.

Na grafu vidíme, že 33% dotázaných odpovědělo, že jejich názory neovlivňuje nikdo, což můžeme dát do souvislosti s úsilím adolescentů získat vlastní autonomii a nezávislost. Může to souviset s novým druhem egocentrismu u adolescentů, na který poukázal Elkind. Dospívající mohou mít pocit, že jim stejně nikdo nemůže porozumět a že se formují sami, což podporuje jejich pocit výjimečnosti a jedinečnosti.

Řada studií ukazuje, že adolescenti se svou hodnotovou orientací více podobají vlastním rodičům než svým přátelům. To se týká především tzv. cílových hodnot, které souvisejí s jejich osobní perspektivou. Podle výzkumu Meeuse a Dekovice mají rodiče větší vliv na všechny oblasti života s výjimkou volného času. Nesouhlas se týká aktuálního života teenagerů, trávení volného času, zájmů, kultury, oblékání atd. (Macek, 1999).

V této souvislosti mluví E. Erikson o autoidentifikaci: adolescenti si sami vybírají hodnoty a normy, k nimž chtějí být loajální a nepřijímají automaticky to, co jim rodiče či společnost nabízejí. Leckdy je tomu dokonce naopak. Jedním z výsledků adolescenčního hledání identity je volba hodnot a norem. Adolescent dovede být věrný tomu, co považuje za významné, co si sám zvolil. Individuální přesvědčení, tj. vnitřní regulace, má nyní větší váhu než vnější tlak na dodržování určitých norem (in Vágnerová, 2000).

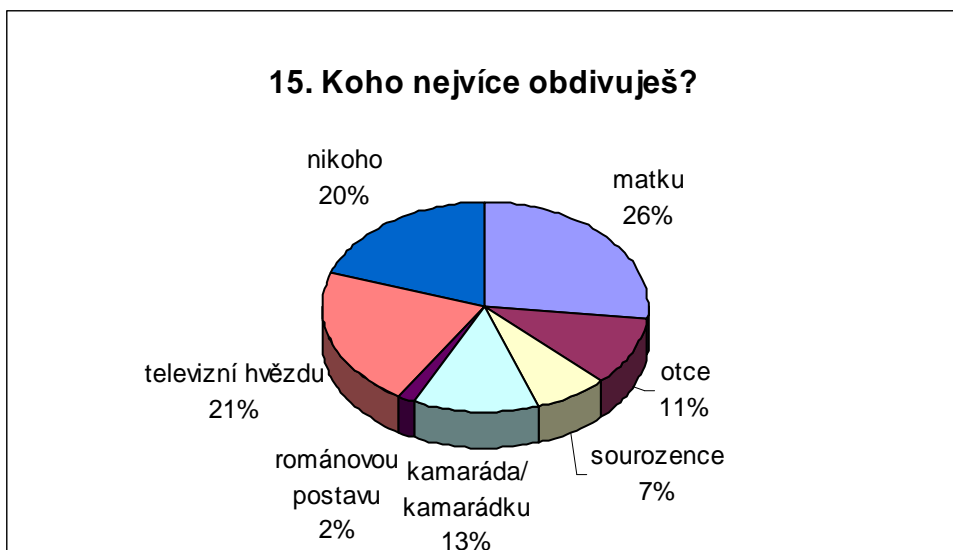

V teoretické části se dozvídáme o důležitosti jáských sebeprezentací v adolescenci. Dospívání je charakterizováno zvýšenou potřebou sebereflexe, sebepoznávání a sebehodnocení. Představy o sobě samém se spojují do složitějšího celku. Explicitně se ve vědomí dospívajících diferencují různé reprezentace vlastního já, založené na interpersonálním hodnocení (např. představa, jak si myslím, že mě vidí moji kamarádi), na sociálních normách a nepsaných standardech (např. jak by si mě přál vidět můj otec) nebo na zvnitřněném hodnocení sebe sama (jaký bych chtěl být, jaký bych nechtěl být). Nejnovější výzkumy ukazují, že nejdůležitější jáskou reprezentací bylo pro české adolescenty „já“ podle rodičů. Srovnání obou generací (tedy adolescentů v roce 1989 a adolescentů v roce 1999) dále ukázalo, že rodičovská reprezentace já (tj. představa „jak si myslím, že mě vidí a hodnotí moji rodiče“), které byla přisuzována největší důležitost, si tuto pozici zachovala (Macek, 2002).

Důležitost „já“ podle rodičů se odráží i v tom, jak respondenti odpovídali na otázku: *‘Koho nejvíce obdivuješ?’*. 26% procent uvedlo matku, 11% otce, tedy celkem 37% dospívajících, kteří se zúčastnili našeho výzkumu, má za vzory své rodiče.

21% respondentů uvedlo, že nejvíce obdivuje televizní hvězdu. Domníváme se, že tuto odpověď zaškrtnli většinou mladší adolescenti. Protože jak píše Vágnerová (2000), idealizované vzory se stávají modelem pro přesné napodobení spíše na počátku adolescence, v době větší nejistoty, kdy je třeba vlastní identitu posílit něčím zaručeně pozitivním. Ke konci tohoto období mívají zejména inteligentnější a vyrovnanější dospívající od tohoto problému určitý odstup. Nalezli styl, který jim vyhovuje, a už nepotřebují kopírovat model. I v tom se projevuje zrání jejich osobnosti.

Kamaráda nebo kamarádku nejvíce obdivuje 13% respondentů. 7% z těch, kdo odpovídali na náš dotazník, nachází vzor ve vlastním sourozenci a 2% se vzhlíží v románové postavě.

3.3 Shrnutí výsledků dotazníku mířeného na sociální oporu v adolescenci

Vrstevnická skupina je významným zdrojem sociální opory. Vrstevníci doplňují či nahrazují rodičovskou podporu. Členství v nějaké organizaci či spolku, v němž se mohou adolescenti pravidelně scházet, má na dospívajícího a jeho vývojové a sociální potřeby velmi pozitivní vliv. Jedinec prostřednictvím vrstevníků zažívá pocit akceptace, získává sociální status a hodnotu. Dospívající se s vrstevníky v duchu porovnávají, jsou podnětem k sebereflexi, takže jedinec díky ostatním lépe poznává sám sebe, zkouší si v jejich přítomnosti různé sociální role atd. Adolescent se tímto způsobem, mimo rodinu, v širším sociálním prostředí, učí novým sociálním dovednostem.

Výsledky sedmé otázky, která se ptá na vztah adolescentů s rodiči, jsou velmi pozitivní. Naprostá většina respondentů se svými rodiči vychází dobře či dokonce velmi dobře. Nelze to říci s určitostí, ale je možné, že mezi těmito dvěma dimenzemi – tedy mezi provozováním koníčků během dospívání a vztahem s rodiči – je jistá souvislost. Dotazník vyplňovali pouze členi různých zájmových spolků. Můžeme se domnívat, že adolescenti, kteří provozují nějakou pravidelnou mimoškolní činnost, mají častěji i dobré vztahy s rodiči, kteří své potomky v jejich zálibách podporují, snaží se je vést k něčemu smysluplnému a věnovat se jim.

Zkusme dát právě řečené do souvislosti s předchozím tématem, tedy že členství v nějakém zájmovém spolku má na osobnost jedince pozitivní vliv. Dozvěděli jsme se, že dospívající se v prostředí vrstevníků učí novým sociálním dovednostem. Lze se domnívat, že takto získané interpersonální zkušenosti pak jedinec uplatňuje i v rodinném prostředí, což přispívá

k dobrému vztahu s rodiči, neboť tyto nové sociální dovednosti jsou pravděpodobně spíše na dospělé než pubescentní úrovni.

K osmé otázce našeho dotazníku můžeme závěrem říci, že pro osobnostní vývoj adolescenta, pro osvojení si vhodných strategií je důležitá akceptace ze strany rodičů, oboustranné citové pouto, splňování psychických potřeb potomka.

Nyní se přesuňme k trávení volného času adolescentů. Aktivní zájmy jsou pro adolescenta významné především proto, že umožňují svobodné sebevyjádření, rozvíjejí osobnost a umožňují kontakt s vrstevníky. Způsob trávení volného času se s dobou mění. S nástupem počítačů se zmenšuje doba věnovaná čtení a sportu. Značnou část svého volného času tráví adolescenti také u televize či „poflakováním“ s kamarády, kteří rovněž tvoří hlavní zdroj inspirace pro provozování určité zájmové činnosti.

Co se týče adolescentovy budoucnosti, přikládají ji rodiče mnohdy větší význam než sami adolescenti, kteří se budoucností zabývají spíše tehdy, chtějí-li něco ve svém životě změnit. Faktem je, že potomci většinou dosahují stejné úrovně vzdělání a podobného sociálního postavení jako jejich rodiče. Socioekonomické nerovnosti tedy přetrvávají z jedné generace na druhou. Důvodem je proces kulturní reprodukce – za vzdělanostními nerovnostmi tu stojí prostředí, v němž dítě vyrůstá, rodinné hodnoty, specifická očekávání, názory a postoje rodičů a jejich potomků. Vyjmenované faktory ovlivňují vzdělanostní aspirace dospívajících. Rodinné prostředí buď dítě stimuluje, rozvíjí jeho nadání, nebo naopak nepodněcuje učit se. Což nakonec zpravidla rozhodne o tom, jaké vzdělání potomek získá a k jaké sociální vrstvě bude přináležet.

Rodiče s nižším vzděláním se orientují na materiální stránku života. Jejich cílem je vlastní finanční příjem, představující pro ně dospělost a samostatnost. Vysokoškolsky vzdělaní rodiče se naopak orientují na vzdělání a společenské postavení. Z uvedených odlišných hodnot a přístupů vyplývají odlišné výchovné strategie, které tvoří základ potomkova vztahu ke vzdělání.

Co se týče našim výzkumem zjištěných představ adolescentů o budoucím povolání, většina vypovídá, že ještě neví, co chce v budoucnu dělat. Ostatní jsou inspirováni rodiči, přáteli, anebo i televizí. Více než polovina respondentů se necítí být ve výběru povolání ovlivňována rodiči. Vliv rodičů si uvědomuje necelá třetina dospívajících.

Výsledky našeho výzkumu ukazují, že rodinné příslušníky – rodiče a sourozence - jsou většinou respondentů považováni za hlavní osoby ovlivňující jejich názory. Svou roli tu samozřejmě hrají i přátelé, ovšem v menší míře, než v jaké bychom mohli – soudě podle

výsledků předchozích otázek – předpokládat. Kamarádi jsou nejvýznamnější osoby ovlivňující vlastní názory pouze pro necelou pětinu respondentů.

Výše zmíněné potvrzují i další výzkumy. Jejich výsledky ukazují, že adolescenti se svou hodnotovou orientací více podobají vlastním rodičům než svým přátelům.

Z předchozí otázky víme, že názory téměř třetiny respondentů ovlivňují především jejich rodiče. Nepřekvapí nás tedy výsledky poslední otázky, která zjišťuje, koho adolescenti nejvíce obdivují. 37% respondentů označilo jako své vzory vlastní rodiče. Tyto výsledky korespondují s výsledky nejnovějších výzkumů, které ukazují, že pro české adolescenty je „já“ podle rodičů nejdůležitější jáskou reprezentací.

3.4 Vyhodnocení dotazníku mířeného na interpersonální problémy v adolescenci

Druhý dotazník, se kterým jsme pracovali v našem výzkumu, pochází od španělských badatelů. Ti pracovali s 36 otázkami, které jsme použili a přidali k nim ještě další tři otázky v následujícím znění: Je pro tebe obtížné: „Zeptat se učitele, proč ti dal špatnou známku?“; „Odmítnout půjčit kamarádovi cennou knihu?“ a „Půjčit část oblečení kamarádovi, který jde do tanečních?“.

Jak je zmíněno v úvodu, všech 39 otázek je rozděleno do pěti kategorií: asertivita, heterosexuální vztahy, mluvení na veřejnosti, vztahy v rodině a blízká přátelství. První z přidaných otázek je zařazena do kategorie asertivity, další dvě jsou v kategorii blízkých přátelství.

Tento dotazník byl zadán ve čtyřech třídách sedlčanských škol. Na Škole Propojení se výzkumu zúčastnily třídy 8.A a 9.B, na Gymnáziu Sedlčany to byly třídy 1.G a sexta. Dotazník vyplnilo celkem 101 respondentů ve věku od 14-ti do 17-ti let, přesně 55 dívek a 46 chlapců. Ve výsledcích tohoto výzkumu opět neuvádíme rozdíly mezi pohlavími, neboť nejsou statisticky významné.

Důvod, proč je tento dotazník pro náš výzkum užitečný, je ten, že adolescence je vývojové období charakteristické důležitými změnami v interpersonálních vztazích. Již víme, že v průběhu dospívání se rozšiřuje síť vztahů mimo rodinu, takže adolescenti jsou vystaveni širokému okruhu nových sociálních situací. Vymanění se ze závislosti na rodičích většinou doprovází zintenzivnění přátelských vztahů s vrstevníky. Z toho, co víme z teoretické části, se

Lze domýšlet, že právě vrstevnické vztahy hrají důležitou roli ve vývoji sociálních dovedností, jsou významné pro pochopení pocitů ostatních lidí a pro osobní růst.

Potíže v interpersonálních vztazích mají na adolescenta negativní dopad. Například neschopnost zapojit se do kolektivu či zdráhání se klást dotazy před celou třídou mohou přispět ke zhoršení školního prospěchu. Podobně i vyhýbání se mezivrstevnickým vztahům může vést k izolaci a pocitům osamocení. Adolescenti mající více interpersonálních problémů, vykazují i větší míru neuroticismu a méně extrovertních sklonů (Inglés, Hidalgo, Méndez, 2005).

S interpersonálními problémy dospívajících souvisí výzkum Stanislava Štecha a jeho kolegů. Zabývali se tím, jaké jsou děti na konci základní školy, tedy studenti ve fázi střední adolescence. První výzkum provedli v roce 1992, druhý se uskutečnil o deset let později. Ze srovnání výsledků vyplývá, že se zvýšil individualismus dětí: žáci se nyní více orientují na sebe. Hodnota adaptace a přizpůsobení se druhým lidem mezitím ustoupila do pozadí. Součástí této tendence je také mírný nárůst reflexe sebe sama, přemýšlení o svém dosavadním vývoji a dalším rozvoji. Nově se objevuje potřeba prosadit se, být emancipovaný, nezávislý.

Můžeme tvrdit, že současní žáci oproti svým vrstevníkům před deseti lety změnili orientaci svého pohledu: středem jsou více oni sami než druzí lidé a normy a pravidla, která se musejí dodržovat v životě s nimi.

S větším individualismem úzce souvisí i nárůst kritičnosti vůči učitelům, škole i vůči tomu, co se v ní žáci učí. Pozoruhodné je, že podobné efekty se nevyskytují na poli mimoškolní každodennosti ani v obecnější reflexi vlastní osoby a svých vztahů k druhým lidem. Autoři výzkumu uvádí, že se zdá, že omezení kritičnosti jen na školu zmírňuje naši tendenci jednostranně negativně interpretovat individualismus žáků: dospělí obecně ani další instituce nejsou předmětem jejich kritiky a možná fungují jako uznávané referenční prvky.

Výsledky výzkumu z roku 1992 ukázaly, že čeští žáci se ve srovnání s Francouzi a Angličany jevíli dětštější, podceňující svět interpersonálních vztahů, jakoby tento svět pro ně nepředstavoval explicitní problém ani téma. Po deseti letech se podíl výroků týkajících se této oblasti dokonce ještě snížil.

Pohled na vnitřní skladbu výroků týkajících se interpersonální oblasti však ukazuje, že její podceňování není rovnoměrné ve všech jejích částech. Převažují mezi nimi totiž poznatky týkající se vlastní osoby, jejího vývoje a vlastností. Velmi nízký je zejména výskyt dovedností, které ukazují na respektování druhých a na přizpůsobení se. Žáci se více zaměřují na sebe, na své vlastnosti a na sebeprosazení (na vlastní úspěch v životě) a přímo úměrně s tím klesá jejich pozornost věnovaná sociálním vztahům a druhým lidem. Výrazně se tento

rozdíl ukazuje zejména v představách o tom, co by se ještě chtěli naučit. Žáci uvádějí čtyřikrát více přání ‚být nějaký‘ či naučit se něco, co je spojeno s vlastní osobou a seberozvojem než dovedností uplatňovaných ve vztazích s druhými lidmi (Štech, 2005).

Nyní obraťme svou pozornost k samotným výsledkům našeho dotazníku. Dotazníky jsou vyhodnoceny tak, že za každou otázkou je uveden součet odpovědí na tuto otázku. Respondenti zaškrtovali odpovědi na škále od jedné do pěti, kde číslo jedna znamená, že daná situace nepředstavuje žádný problém, zatímco číslo pět znamená, že situace je velmi problematická. Z toho vyplývá, že čím vyšší je výsledné číslo přiřazené k jednotlivým otázkám, tím je situace pro respondenty obtížnější, neboť častěji zaškrtovali vyšší čísla na škále, tedy čísla vyjadřující větší obtížnost situace. Čísla psaná ve sloupci s názvem ‚pořadí‘ nám v rámci jedné kategorie řadí uvedené situace od nejsložitější po nejméně složitou,

Asertivita je takové jednání, kterým prosazujeme vlastní, široce pojatá práva, například i právo na nesouhlas, ale respektující důstojnost a práva druhých. Nepletme si tento pojem s agresí. Agrese je chápána jako útočné chování, zaměřené na poškození nebo zničení objektu jak ve smyslu fyzickém (fyzické napadení druhé osoby, které ji způsobí nějaké zranění, nebo dokonce smrt) tak i symbolickém (např. napadení druhého a jeho psychické zraňování nevěcnou kritikou, neoprávněnými výtkami, ale také pomluvami, nadávkami atd.). V jistém smyslu může být asertivita formou slušné agrese (Nakonečný, 2003).

ASERTIVITA	Pořadí
1. Říci pokladní v supermarketu, že ti vrátila méně peněz? 144	16.
4. Požádat číšníka, aby tě obsloužil dříve než ostatní, protože jsi na řadě? 243	6.
6. Říci někomu cizímu, kdo předbíhá frontu na lístky do kiny, aby počkal, až na něj přijde řada? 184	14.
10. Stěžovat si číšníkovi, když ti přinese špatné jídlo nebo pití? 192	11.
13. Požádat někoho, koho neznáš, aby nekouřil, protože tě to obtěžuje? 240	7.
14. Prodávat na ulici např. kytičky pro charitativní účely? 161	2. - 3.
15. Požádat číšníka o radu, když nevíš, co znamená nějaká položka v jídelním lístku? 161	2. - 3.
17. Zeptat se někoho neznámého na cestu, když se ztratíš? 128	17.
18. Požádat v bance o pomoc při založení účtu? 155	15.
19. Říci svému příbuznému (prarodičům, strýcům, tetám, atd.), že se ti nelíbí jejich kanadské žertíky? 191	12.

24. Stěžovat si svým sousedům, že se nemůžeš učit kvůli hluku, který dělají?	260	4.
28. Jít vrátit nefungující CD do obchodu, kde jsi ho zakoupil/a?	189	13.
29. Říci ne svému spolužákovi/spolužačce, kterého/kterou dobře znáš, když si chce půjčit tvé kolo?	257	5.
33. Odmítnout žebráka, který tě žádá o peníze?	220	10.
34. Požádat někoho neznámého o pomoc, když spadneš z kola?	228	8.
35. Požádat číšníka, aby pomerančový džus, který ti právě přinesl, vyměnil za grapefruitový, který sis objednal/a?	226	9.
37. Zeptat se učitele, proč ti dal špatnou známku?	168	1.

V našem dotazníku bylo respondentům položeno 17 otázek zařazených do kategorie asertivity. Z uvedených čísel lze vyčíst, že většina představených situací nepředstavuje pro respondenty příliš velký problém. Počet odpovídajících je 101. Vidíme, že součty odpovědí nepřesahují ve většině případů číslo 200, což znamená, že studenti nejčastěji zatrhávali na škále číslo 1, říkající nám, že daná situace není viděna jako problém. Zdá se tedy, že dnešní studenti nemají s asertivním jednáním příliš velké obtíže a pokud ano, jde spíše o výjimky.

Zaznamenali jsem čtyři situace, které pro většinu respondentů představují mírný až průměrně obtížný problém, neboť součet odpovědí na tyto otázky se pohybuje kolem hodnoty 250. Jedná se o situace číslo 4 („*Požádat číšníka, aby tě obsloužil dříve než ostatní, protože jsi na radě?*“), 13 („*Požádat někoho, koho neznáš, aby nekouřil, protože tě to obtěžuje*“), 24 („*Stěžovat si svým sousedům, že se nemůžeš učit kvůli hluku, který dělají*“) a 29 („*Říci ne svému spolužákovi/spolužačce, kterého/kterou dobře znáš, když si chce půjčit tvé kolo*“). Je patrné, že jde o události vyžadující odmítavé či opoziční jednání, jako je například stěžování si či nesouhlas. Podíváme-li se na výsledky otázek, které rovněž vyžadují podobnou formu jednání, vidíme, že pro respondenty představují větší problém než situace, které nevyžadují výraznější opoziční či odmítavé stanovisko.

Následuje vyhodnocení kategorie zahrnující otázky na heterosexuální vztahy.

HETEROSEXUÁLNÍ VZTAHY	Pořadí
2. Říci dívce/chlapci, která/ý se ti líbí, nějaký kompliment? 243	4.
8. Začít se bavit na autobusové zastávce s dívkou/chlapcem tvého věku, kterou/kterého neznáš? 245	3.
11. Říci dívce/chlapci, se kterou/kterým ses právě seznámil/a, že se ti líbí styl jejího/jeho oblékání? 175	6.
21. Požádat nějakou dívku/nějakého chlapce, aby s tebou šla/šel do kina? 158	7.
26. Přijít k dívce/chlapci, která/ý se ti líbí a představit se? 282	2.
32. Povídat si s chlapce/dívkou, který/á se ti líbí? 182	5.
36. Požádat dívku/chlapce, aby s tebou šla/šel na první rande? 305	1.

Vágnerová (2000) uvádí, že potřeba partnera opačného pohlaví už není jen sekundárním projevem sociálního tlaku a potřeby uchovat si prestiž ve skupině vrstevníků jako v pubertě. Stává se skutečnou potřebou, která má několik úrovní – psychickou, sociální a tělesnou. Vztah lásky lze chápat i jako projev potřeby poznání, respektive sebepoznání, na jiné úrovni.

Autorka dále píše, že většina adolescentních lásek má charakter experimentace, a proto většinou dlouho nevydrží. Adolescenti nebývají pro trvalejší vztah ještě dostatečně osobnostně zralí. Jejich vlastní identita se rozvíjí a dotváří, a proto by mohla být větší zátěží ohrožena.

V našem výzkumu jsme nekladli otázky zabývající se vztahem lásky. Zjišťovali jsme, jak obtížné jsou interpersonální situace týkající se heterosexuálních vztahů. Většina otázek je mířena na navazování počátků milostných vztahů.

Je evidentní, že navazování heterosexuálních vztahů představuje pro adolescenty větší problém než jednání vyžadující asertivitu. Z čísel vyplývá, že většinu daných událostí považují adolescenti za mírný až průměrně obtížný problém. Největší potíží z nabízených situací spatřují respondenti v situaci číslo 36 („*Požádat dívku či chlapce, aby s tebou šla/šel na první rande*“), která představuje průměrně obtížný problém.

MLUVENÍ NA VĚŘEJNOSTI

Pořadí

3. Přečíst před celou třídou svoji školní úlohu, kterou jsi vypracoval/a? 196	2.
5. Projevit svůj názor mezi ostatními studenty, pokud nesouhlasíš s tím, co bylo řečeno? 172	3.
7. Zeptat se při výuce učitele na něco, co vyložil a čemu nerozumíš? 152	5.
16. Jít dobrovolně k tabuli, přestože nejsi na hodinu připraven/a? 342	1.
20. Říci svůj názor před svými spolužáky? 158	4.

Mluvení na veřejnosti je sociální interakce úzce související se stydlivostí. Henderson a Zimbardo (2003) uvádějí, že stydlivost jako taková je dlouhodobě překážkou naplňování interpersonálních či pracovních cílů. Stydliví jedinci často pocítují vnitřní nejistotu a častěji se ve společenských situacích potýkají s negativními myšlenkami o sobě samých a druhých lidech, vnímají sami sebe jako utlumené, neobratné, nepřátelské či neschopné.

Deset až dvacet procent stydlivých jedinců také postrádá základní komunikační dovednosti. Neví například, co mají říci nebo udělat (obsah), jak to udělat (styl) a kdy je nejpříhodnější reagovat (načasování). Stydliví jedinci svou schopnost uspět ve společenských situacích podceňují a bývají obecně pesimističtí ke společenským situacím, neočekávají příznivou reakci ani tehdy, když si věří, že jsou schopni podat přiměřený a působivý výkon.

Mluvení na veřejnosti rovněž souvisí s pojmem sociální facilitace. Hayesová (2000) uvádí, že se zdá se, že přítomnost druhých osob zjednodušuje nebo facilituje provedení úkolu. Přítomnost druhých se projevuje, ale ne vždy pozitivně. Studenti v přítomnosti druhých lidí sice rychleji násobí, ale také dělají více chyb.

Dobře naučené a zažité úkoly provádíme v přítomnosti obecnstva lépe než o samotě, zatímco kvalita provedení úkolu, které vyžadují koncentraci a pozornost, přítomností obecnstva trpí. Zajonc tvrdí, že důvodem, proč efekt obecnstva zvyšuje počet chyb, je stav vysokého nabuzení, který přítomnost diváků vyvolává (in Hayesová, 2000).

Autorka dále upozorňuje na skutečnost, že obecnstvo působí daleko silněji, je-li v něm přítomen „odborník“, než když obecnstvo tvoří pouze jiní studenti. Mluví také o difuzi účinku, což znamená, že efekt obecnstva se rozdělí mezi všechny účinkující; při samostatném výstupu se soustředí jen na jediného člověka.

Má-li člověk mluvit na veřejnosti, podílí se na stylu jeho projevu zákon sociálního vlivu, který popisuje Latané (in Hayesová, 2000). Sociální vliv působící v určité chvíli na určitou osobu určují tři faktory – síla, počet a blízkost. Síla sociálního vlivu může být ovlivněna například vztahy – zda jsou v obecnstvu lidé, kteří jsou pro aktéra významní nebo kteří pro

něj představují zvláštní referenční skupinu. Počet znamená celkové množství lidí, kteří jsou přítomni. Jejich vliv však nestoupá úměrně s počtem. Čím více lidí, tím větší vliv (ovšem je velký rozdíl mezi jedním a třemi diváky, ale ne už mezi deseti a dvanácti). Blízkost se týká kontaktu. Úsudek někoho, kdo žije daleko, má na nás menší vliv.

Z výsledků našeho výzkumu vidíme, že mluvení na veřejnosti považují respondenti, podobně jako kategorii heterosexuálních vztahů, za událost obtížnější než je asertivní jednání. Čtyři z pěti nabízených událostí jsou v průměru nazírány jako mírně problematické. Ovšem u situace s číslem 16 („*Jít dobrovolně k tabuli, přestože nejsi na hodinu připraven/a.*“) je tomu jinak. Součet odpovědí tvoří sumu 342, což je nejvyšší číslo, které se v celém dotazníku objevuje. Znamená to tedy, že zmíněná událost je ze všech nabízených událostí v rámci všech pěti kategorií pro respondenty nejproblematictější. Číslo 342 napovídá, že situace představuje průměrně obtížný až spíše obtížný problém.

Tento poznatek lze dát do souvislosti s výsledky výzkumu Poledňákové a Zobačové (2002), který se zabýval psychickou zátěží dětí základních škol. Autorky zjistily, že psychická zátěž a stres souvisejí nejsilněji právě s oblastí školní výkonnosti. Významné jsou rovněž obavy z učitele a také strach ze spolužáků.

Z uvedeného vyplývá, že mluvení na veřejnosti představuje pro respondenty nejčastěji mírný problém, ovšem situace, kdy má jít žák dobrovolně k tabuli, aniž by byl připraven, je nazírána jako více stresující.

VZTAHY V RODINĚ

	Pořadí
9. Projevit svůj názor, pokud nesouhlasíš se svými rodiči? 126	2.
23. Trvat na svém, když tě rodiče obviní z něčeho, co jsi neudělal/a? 120	3.
25. Stát si za svým, když tě bratr či sestra obviní, žes jim něco rozbil/a? 112	4.
31. Stýskat si svým rodičům, že tě nechtějí pustit na školní výlet? 135	1.

O vztazích mezi adolescentem a rodiči pojednává teoretická část, proto se zde budeme rovnou zabývat vyhodnocením výsledků. Kategorie zabývající se vztahy v rodině obsahuje čtyři položky. Zdá se, že situace, které byly v dotazníku na toto téma uvedeny, nepředstavují pro většinu respondentů žádný problém.

Z výsledků lze usuzovat, že řešení interpersonálních vztahů v rámci rodiny je pro dospívajícího snazší než řešení heterosexuálních vztahů či situací vyžadujících vystupování před obecností. A jak uvidíme v následující části textu, řešení rodinných vztahů je pro většinu dospívajících jednodušší také v porovnání s řešením vztahů přátelských.

BLÍZKÁ PŘÁTELSTVÍ	Pořadí
12. Poděkovat svým přátelům, když se za tebe postaví? 115	5.
22. Poděkovat kamarádovi, že ti pomohl s domácím úkolem? 104	6.
27. Omluvit se kamarádovi za to, žes to přehnal/a, když jste se pohádali? 185	2.
30. Zastat se svého kamaráda, když ho ostatní kritizují? 143	4.
38. Odmítnout půjčit kamarádovi cennou knihu? 254	1.
39. Půjčit část oblečená kamarádovi, který jde do tanečních? 165	3.

Rovněž o přátelství se lze dočíst v teoretické části bakalářské eseje, proto zvolme stejný postup jako v předchozí kapitole.

Vidíme, že jisté události spadající do kategorie blízkých přátelství nepředstavují pro respondenty žádný problém. Situace, kdy děkujeme kamarádovi, že nám pomohl s domácím úkolem, je respondenty nahlížena jako nejméně obtížná ze všech třiceti devíti situací uvedených v dotazníku.

Jako více problematické jsou opět viděny situace vyžadující odmítavé či opoziční jednání, což jsme zmiňovali již během rozboru otázek týkajících se asertivity.

Lze tedy usoudit, že interpersonální vztahy týkající se blízkých přátelství nepředstavují pro respondenty problém, zvláště jde-li o situace vyžadující projev vděčnosti. Jako obtížnější jsou však viděny události vyžadující odmítavé stanovisko.

3.5 Shrnutí výsledků dotazníku mířeného na interpersonální problémy v adolescenci

Následující tabulka udává průměrnou hodnotu výsledných čísel v každé kategorii. Jinými slovy, čísla uvedená v tabulce naznačují, jak obtížné je pro respondenty řešení situací zařazených do pěti tématických celků. Schválně používáme sloveso naznačují, neboť výsledky v tabulce nelze brát jako naprosto závazné vzhledem k tomu, že například kategorie asertivity obsahuje sedmnáct otázek, zatímco kategorie týkající se vztahů v rodině obsahuje otázky pouze čtyři. Srovnání průměrných hodnot je pro nás tudíž pouze orientační.

Kategorie	Součet hodnot	Pořadí
1. Asertivita	197	3.
2. Heterosexuální vztahy	227	1.
3. Mluvení na veřejnosti	204	2.
4. Vztahy v rodině	133	5.
5. Blízká přátelství	161	4.

Z tabulky lze vyčíst, že řešení problémů v rámci blízkých interpersonálních vztahů, tedy vztahů rodinných a přátelských, jsou dospívajícími nahlíženy jako nejméně problematické. Můžeme se domnívat, že je to proto, že většinou jde o vztahy otevřené a upřímné, tudíž řešení problému je pak v mezích těchto vztahů snadnější.

Vztahy s vnějším okolím už tak blízké nejsou. Jedná se o sociální kontakty se spolužáky, učiteli, jedinci opačného pohlaví či s náhodným lidmi, které potkáme v obchodě či na autobusové zastávce. Zmíněné osoby známe jen částečně či vůbec, tudíž často nevíme, co si můžeme v jednání s nimi dovolit apod. Celkově jde o složitější sociální kontakt (složitější v tom smyslu, že ještě nemáme např. vytvořeny schémata osob, se kterými jednáme apod.), proto může být řešení problémů nastalých v rámci těchto interakcí složitější.

Autoři tohoto dotazníku interpretují výsledky mnoha jiných studií na toto téma následovně: ukazuje se, že nejobávanějšími interpersonálními situacemi jsou ty, které vyžadují asertivní jednání (např. vyjádřit nelibost či nesouhlas, odmítnout prosbu, bránit osobní práva někoho jiného, začít romantický vztah), zatímco nejobtížnější sociálním jednáním je mluvení na veřejnosti (Inglés, Hidalgo, Méndez, 2005). Což koreluje s výsledky našeho výzkumu.

4. ZÁVĚR

V eseji jsme se zabývali sociální oporou v adolescenci ve vrstevnických skupinách. Naším úkolem bylo ověřit hypotézu, že vrstevnická skupina hraje větší roli při řešení partnerských a interpersonálních vztahů, zatímco rodina ovlivňuje spíše volbu studia či povolání. Platí-li tato hypotéza, pak má sociální opora minimálně dvě dimenze – opora vrstevnická více ovlivní individuální život.

K ověřování této hypotézy jsme použili dva dotazníky. První dotazník vyplňovali členi různých zájmových organizací. Otázky se zabývaly sociální oporou v adolescenci, mířily na vztah dosívajícího jedince s přáteli a s rodiči. Druhý dotazník zjišťuje interpersonální problémy v adolescenci. Vyplňovali do žáci gymnázia a základní školy.

Dříve než jsme se v bakalářské práci začali věnovat vyhodnocení jednotlivých otázek našich dotazníků, pojednali jsme stěžejní témata naší práce teoreticky. Při určování hlavních charakteristik období adolescence jsem zjistili, že vstup do fáze adolescence je ohraničen pohlavním dozráním. Adolescence je však především dobou komplexnější psychosociální proměny, mění se osobnost dospívajícího i jeho sociální pozice. Mladý člověk získává nové role spojené s vyšší sociální prestiží. Emancipace z vázanosti na rodinu je obvykle dokončena, vztahy s rodiči se stabilizují a zklidňují. Vrstevníci jsou ještě významnější, než byli dříve. Vzájemně si poskytují zpětnou vazbu, důležitou pro vlastní sebehodnocení. Partnerské vztahy tohoto období bývají mnohem zralejší. Též jsme se zmínili o důležitosti sociální opory v adolescenci a o specifikách rodinného a školního prostředí v období dospívání.

Následuje praktická část, tedy rozbor jednotlivých otázek. Z tohoto rozboru se pokusme učinit závěry, neboli prokázat, zda je naše hypotéza pravdivá či není.

Zaměříme se nejprve na otázku, zda vrstevnická skupina hraje, v porovnání s rodiči, větší roli při řešení partnerských a interpersonálních vztahů. Je nesporné, že vrstevnická skupina ovlivňuje adolescenta významným způsobem. Patří-li jedinec do nějaké vrstevnické skupiny a jsou-li vztahy uvnitř této skupiny pozitivní, tvoří vrstevnická skupina významný zdroj sociální opory. V mezivrstevnických vztazích zažívá adolescent pocit akceptace, pocit vlastní hodnoty. Jedná se o významný přínos těchto vztahů, neboť i když jsou vztahy v rodině velmi dobré, přirozená nerovnost vztahu rodič – potomek nemůže zmíněný pocit poskytnout v takovém měřítku, v jakém to dovedou vrstevníci.

Našimi respondenty jsou členi různých zájmových spolků, jde tedy o dospívající, kteří se pravidelně schází se svými vrstevníky, tedy patří do určité vrstevnické skupiny, s níž se mohou identifikovat a v níž mohou hledat a napodobovat pozitivní vzory.

Data z obou šetření uvádíme v elementární formě popisné statistiky. Podrobnější zpracování, jako je rozlišení odpovědí na škále 1 – 5 či podrobnější vztahy mezi jednotlivými položkami obou dotazníků nejsou provedeny, neboť dat je relativně málo. Podaří-li se mi data rozšířit, ráda bych se tím zabývala v budoucnosti.

Z našeho výzkum vyplývá, že dospívající, kteří patří do nějaké vrstevnické skupiny, tráví se svými vrstevníky většinu svého volného času, proto jsou jimi pravděpodobně více než rodiče ovlivňováni v řešení partnerských a interpersonálních vztahů. V teoretické části eseje již zaznělo, že vrstevnické skupiny slouží jako prostředek pro vývoj heterosexuálního sociálního chování. A vzhledem k tomu, že naši respondenti tráví svůj čas mimo školu nejčastěji se svými přáteli, že si s nimi nejčastěji povídají, svěřují se jim, řeší s nimi většinu svých problémů, mohou se na ně spolehnout, jsou jimi respektováni, někteří v nich vidí dokonce své vzory, můžeme předpokládat, že vrstevníci hrají větší roli při řešení interpersonálních a partnerských vztahů. Jedná se však pouze o předpoklad, naše dotazníky tuto hypotézu neprokazují s naprostou jednoznačností.

Nyní se zaměříme na druhou část hypotézy, tedy že rodina ovlivňuje spíše volbu studia či povolání. Co se týče vztahů s rodiči, jedním z pozitivních výsledků našeho výzkumu je ten, že naprostá většina respondentů nahlíží své vztahy s rodiči jako dobré či velmi dobré. Splnění psychických potřeb adolescenta je zásadní pro jeho zdravý osobnostní vývoj. Tyto odpovědi se tudíž neshodují se starší teorií, že v průběhu adolescence je nutný konflikt s rodiči a jinými autoritami, aby jedinec dosáhl vlastní autonomie. Naš výzkum tedy potvrzuje, že dospívání není obdobím bouře a vzdoru.

Z naší práce lze potvrdit druhou část hypotézy, tedy že rodina ovlivňuje spíše volbu studia či povolání. Ovšem nutno říci, že takový závěr můžeme učinit především na základě jiných výzkumů, které jsme zmínili v naší eseji. Odpovědi na otázky v našem dotazníku nejsou pro potvrzení hypotézy dostatečně průkazné. Pravděpodobně se jedná o metodologickou chybu, špatně kladené otázky, nebo by bylo třeba dalšího zkoumání. Většina respondentů ještě neví, co by chtěla v životě dělat. Pouze 15% respondentů otevřeně vyjádřilo názor, že je k budoucímu povolání inspirovali rodiče, což je číslo příliš nízké pro potvrzení naší hypotézy. Podle většiny respondentů se je rodiče nesnaží ovlivnit ve volbě budoucího povolání. To, že hypotéza je pravdivá, potvrzuje výzkum, zabývající se kulturní reprodukcí. Z tohoto výzkumu vyplývá, že rodinné prostředí buď dítě stimuluje, rozvíjí jeho nadání, nebo naopak

nepodněcuje učit se. Což nakonec zpravidla rozhodne o tom, jaké vzdělání potomek získá a k jaké sociální vrstvě bude přináležet.

Úvahy o rodině předpokládají rodiny relativně funkční. Je možné, že v datech jsou zahrnuty rodiny nefunkční, což oslabuje závěr.

Hypotézu, že vrstevnická opora více ovlivní individuální život, také nelze pomocí našeho výzkumu jednoznačně prokázat. Z našich dotazníků lze však vyčíst, že dospívající s vrstevníky tráví většinu času, více s nimi mluví o problémech než se svými rodiči, ovšem sami respondenti pak vypovídají, že osoby, které nejvíce obdivují, jsou jejich rodiče, a ti také nejvíce ovlivňují jejich názory. Z výsledků druhého dotazníku jsme také zjistili, že řešení interpersonálních vztahů v rámci rodiny je pro dospívajícího snazší než řešení heterosexuálních vztahů. A dále, řešení rodinných vztahů je pro většinu dospívajících jednodušší také v porovnání s řešením vztahů přátelských. Takto znějí vlastní názory respondentů. Ve skutečnosti tomu však může být jinak. Sami nejsme schopni objektivně určit, kdo a co všechno a v jaké míře ovlivňuje naše názory. Abychom to zjistili u našich respondentů, bylo by nutné učinit další, rozsáhlá zkoumání.

5. SEZNAM LITERATURY

- Břicháček, V.: Odolnost rodiny. In: Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno, Barrister a Principal 2002.
- Hayesová, N.: Základy sociální psychologie, z angl.orig. Principles of Social Psychology, nakl. neuveden, přel. I.Štěpaníková, Praha, Portál 2000.
- Henderson, L., Zimbardo, P.: Nedokážu to, protože se stydím. Psychologie dnes, 2003, roč. 9, č. 7-8, s. 28-29.
- Inglés, C.J., Hidalgo, M.D., Méndez, F.X.: Interpersonal Difficulties in Adolescence: A New Self-Report Measure. European Journal of Psychological Assessment, 2005, Vol. 21, p. 11-22.
- Katrnák, T.: Předurčení k manuální práci: kulturní reprodukce dělníků. In: Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno, Barrister a Principal 2002.
- Křivohlavý, J.: Psychologie zdraví. Praha, Portál 2003.
- Macek, P.: Adolescence. Praha, Portál 1999.
- Macek, P.: Psychosociální charakteristiky a proces utváření identity adolescentů: co je typické a co se v posledním desetiletí mění. In: Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno, Barrister a Principal 2002.
- Nakonečný, M.: Úvod do psychologie. Academia, Praha 2003.
- Poledňáková, I., Zobačová, J.: Psychická zátěž dětí základních škol. In: Děti, mládež a rodiny v období transformace. Brno, Barrister a Principal 2002.
- Říčan, P.: Cesta životem. Praha, Portál 2004.
- Šolcová, I., Kebza, V.: Sociální opora jako významný protektivní faktor. Československá psychologie, 1999, roč. 43, č. 1, 19-38.
- Štech, S.: Jaké jsou děti na konci základní školy? Srovnání po deseti letech. Psychologie dnes, 2005, roč. 11, č. 6, s. 16-18.
- Vágnerová, M.: Vývojová psychologie. Praha, Portál 2000.

6. PŘÍLOHA

SOCIÁLNÍ OPORA V ADOLESCENCI

Není-li uvedeno jinak, zakroužkuj pouze jednu odpověď.

1. Když máš problémy s učením, svěříš se:

- a) rodičům (či alespoň jednomu z rodičů)
- b) kamarádovi/kamarádce
- c) partnerovi/partnerce
- d) učiteli
- e) sourozenci
- f) nikomu
- g) jiná možnost

2. Se svými problémy v lásce se svěřuješ:

- a) rodičům (či alespoň jednomu z rodičů)
- b) kamarádovi/kamarádce
- c) partnerovi/partnerce
- d) učiteli
- e) sourozenci
- f) nikomu
- g) jiná možnost – uveď jaká

3. Obecně si nejčastěji povídáš s:

- a) rodiči (či alespoň s jedním z rodičů)
- b) kamarádem/kamarády
- c) partnerem/partnerkou
- d) učitelem
- e) sourozencem
- f) nikým
- g) jiná možnost

4. Můžeš se na své nejbližší kamarády/kamarádky spolehnout?

- a) ano
- b) ne
- c) jen na některé z nich
- d) nevím

5. Na kamarádství si nejvíce vážíš toho, že Ti umožňuje:

- a) otevřenou komunikaci a sdílení pocitů
- b) společné aktivity a zájmy
- c) pocit porozumění
- d) vzájemnou pomoc v obtížích
- e) jiná možnost – jaká?

6. Máš pocit, že Tě kamarádi respektují? Že před nimi můžeš svobodně vyjadřovat své názory?

- a) ano
- b) ne
- c) jak kdy
- d) nevím

7. Tvé vztahy s rodiči jsou:

- a) velmi dobré
- b) dobré
- c) částečně konfliktní
- d) trvale špatné
- e) rozumíš si jen s jedním z rodičů

8. Máš pocit, že Tě rodiče respektují? Že před nimi můžeš svobodně vyjadřovat své názory?

- a) ano
- b) ne
- c) jak kdy
- d) nevím

9. Zakroužkuj činnost, či více činností, kterým se věnuješ ve svém volném čase:

- a) aktivní sport
- b) četba
- c) sledování televize
- d) hudba
- e) chození ven s partou
- f) jiná možnost - uveď jaká

10. Máš-li nějaké koníčky, kdo Tě inspiroval k jejich provozování?

- a) rodiče (či jeden z rodičů)
- b) kamarád/i
- c) sourozenec
- d) škola/učitelé
- e) někdo jiný – uveď kdo
- f) nikdo, sám jsi se začal/a svému koníčku věnovat

11. Většinu svého volného času trávíš:

- a) s rodiči (nebo s jedním z rodičů)
- b) se sourozencem/sourozenci
- c) s kamarádem/kamarády
- d) s partnerem/partnerkou
- e) s nikým, nejraději jsem sám/sama

12. K povolání, které bys chtěl/a v životě dělat, Tě inspiroval/a:

- a) některý z rodičů
- b) kamarád/ka
- c) sourozenec
- d) partner/ka
- e) nějaký film či seriál

- f) kniha
- g) ještě nevíš, co bys chtěl/a v životě dělat
- h) jiná možnost – uveď jaká

13. Snaží se Tě rodiče ovlivnit ve volbě studia a budoucího povolání?

- a) ano
- b) ne
- c) nevím

14. Kdo nejvíce ovlivňuje Tvé názory?

- a) rodiče (nebo jeden z rodičů)
- b) kamarád/i
- c) sourozenec
- d) učitel/ka
- e) partner/ka
- f) nikdo
- g) jiná možnost – uveď jaká

15. Koho nejvíce obdivuješ?

- a) matku
- b) otce
- c) sourozence
- d) kamaráda/kamarádku
- e) románovou postavu
- f) televizní hvězdu
- g) nikoho
- h) jiná možnost – uveď jaká

INTERPERSONÁLNÍ PROBLÉMY V ADOLESCENCI

Před Vámi je seznam 39 různých událostí. Vaším úkolem je určit, do jaké míry je jejich řešení pro Vás obtížné. Nepředstavuje-li daná situace pro Vás žádný problém, zaškrtněte vpravo na škále číslo 1, je-li naopak situace pro Vás velkým problémem, zaškrtněte číslo 5. Číslo 2 značí mírný problém, číslo 3 průměrně obtížný problém, číslo 4 problém spíše obtížný.

Postupujte rychle, první názor bývá většinou nejlepší. Žádná odpověď není ani správná ani špatná, záleží jen na Vašem osobním pocitu. Odpovězte prosím na všechny otázky.

Vyplněním tohoto dotazníku mi poskytnete data pro psaní mé bakalářské práce, tímto Vám děkuji za pomoc!

- 1 ... žádný problém
- 2 ... mírný problém
- 3 ... průměrně obtížný problém
- 4 ... problém spíše obtížný
- 5... velký problém

Je pro tebe obtížné....

1. Říci pokladní v supermarketu, že ti vrátila méně peněz?	1	2	3	4	5
2. Říci dívce/chlapci, která/ý se ti líbí, nějaký kompliment?	1	2	3	4	5
3. Přečíst před celou třídou svoji školní úlohu, kterou jsi vypracoval/a?	1	2	3	4	5
4. Požádat číšníka, aby tě obsloužil dříve než ostatní, protože jsi na řadě?	1	2	3	4	5
5. Projevit svůj názor mezi ostatními studenty, pokud nesouhlasíš s tím, co bylo řečeno?	1	2	3	4	5
6. Říci někomu cizímu, kdo předbíhá frontu na lístky do kiny, aby počkal, až na něj přijde řada?	1	2	3	4	5
7. Zeptat se při výuce učitele na něco, co vyložil a čemu nerozumíš?	1	2	3	4	5
8. Začít se bavit na autobusové zastávce s dívkou/chlapcem tvého věku, kterou/kterého neznáš?	1	2	3	4	5
9. Projevit svůj názor, pokud nesouhlasíš se svými rodiči?	1	2	3	4	5
10. Stěžovat si číšníkovi, když ti přinese špatné jídlo nebo pití?	1	2	3	4	5
11. Říci dívce/chlapci, se kterou/kterým ses právě seznámil/a, že se ti líbí styl jejího/jeho oblékání?	1	2	3	4	5
12. Poděkovat svým přátelům, když se za tebe postaví?	1	2	3	4	5
13. Požádat někoho, koho neznáš, aby nekouřil, protože tě to obtěžuje?	1	2	3	4	5
14. Prodávat na ulici např. kytičky pro charitativní účely?	1	2	3	4	5
15. Požádat číšníka o radu, když nevíš, co znamená nějaká položka v jídelním lístku?	1	2	3	4	5
16. Jít dobrovolně k tabuli, přestože nejsi na hodinu připraven/a?	1	2	3	4	5
17. Zeptat se někoho neznámého na cestu, když se ztratíš?	1	2	3	4	5
18. Požádat v bance o pomoc při založení účtu?	1	2	3	4	5
19. Říci svému příbuznému (prarodičům, strýcům, tetám, atd.), že se ti nelíbí jejich kanadské žertíky?	1	2	3	4	5
20. Říci svůj názor před svými spolužáky?	1	2	3	4	5
21. Požádat nějakou dívku/nějakého chlapce, aby s tebou šla/šel do kina?	1	2	3	4	5
22. Poděkovat kamarádovi, že ti pomohl s domácím úkolem?	1	2	3	4	5

23. Trvat na svém, když tě rodiče obviní z něčeho, co jsi neudělal/a?	1	2	3	4	5
24. Stěžovat si svým sousedům, že se nemůžeš učit kvůli hluku, který dělají?	1	2	3	4	5
25. Stát si za svým, když tě bratr či sestra obviní, žes jim něco rozbil/a?	1	2	3	4	5
26. Přijít k dívce/chlapci, která/ý se ti líbí a představit se?	1	2	3	4	5
27. Omluvit se kamarádovi za to, žes to přehnal/a, když jste se pohádali?	1	2	3	4	5
28. Jít vrátit nefungující CD do obchodu, kde jsi ho zakoupil/a?	1	2	3	4	5
29. Říci ne svému spolužákovi/spolužačce, kterého/kterou dobře znáš, když si chce půjčit tvé kolo?	1	2	3	4	5
30. Zastat se svého kamaráda, když ho ostatní kritizují?	1	2	3	4	5
31. Stýskat si svým rodičům, že tě nechtějí pustit na školní výlet?	1	2	3	4	5
32. Povídat si s chlapce/dívkou, který/á se ti líbí?	1	2	3	4	5
33. Odmítnout žebráka, který tě žádá o peníze?	1	2	3	4	5
34. Požádat někoho neznámého o pomoc, když spadneš z kola?	1	2	3	4	5
35. Požádat číšníka, aby pomerančový džus, který ti právě přinesl, vyměnil za grapefruitový, který sis objednal/a?	1	2	3	4	5
36. Požádat dívku/chlapce, aby s tebou šla/šel na první rande?	1	2	3	4	5
37. Zeptat se učitele, proč ti dal špatnou známku?	1	2	3	4	5
38. Odmítnout půjčit kamarádovi cennou knihu?	1	2	3	4	5
39. Půjčit část oblečená kamarádovi, který jde do tanečních?	1	2	3	4	5